

רַבְּנוּ מֹשֶׁה בֶּן מִיָּמוֹן ✦ מִשְׁנֵה תוֹרָה

”בְּשֵׁם יי אֵל עוֹלָם”

רַבְּנוּ מֹשֶׁה בֶּן מִיָּמוֹן

סֵפֶר

מִשְׁנַת תּוֹרָה

”הַמִּקְבִּץ לַתּוֹרָה שֶׁבַעֲל פֶּה בְּלִה”

כרך א: ספרי החיים ומעגלים

הַמִּדְעָה ✧ אֱהָבָה ✧ זְמַנִּים

מהדורת מופת מבארת, מגהת ומדיקת על פי כתבי יד,

בְּצִרוּף מִפְתָּחוֹת

מהדיר ועורך ראשי: יוחאי מקבילי

עורכי משנה: יחיאל קארה, דביר טל ורועי דובקין

מפעל משנה תורה

בהוצאת ישיבת ”אור וישועה” בשיתוף ישיבת ”תורת החיים”

תּוֹרַת הַחַיִּים

מפעל משנה תורה

לשחזור נוסח המקור ולביאורו

מהדיר מבאר ועורך ראשי: יוחאי מקבילי

עורכי משנה: ד"ר יחיאל קארה, דביר טל ורועי דובקין

עורך משנה (נוסח): הלל גרשוני

עיצוב ועימוד: דוד הלל, עמנואל מזרחי

עיצוב כריכה: שוהם

הפקה: יצחק וייספיש

מסת"ב ISBN 978-965-7414-08-8

מהדורה ראשונה, גודל בינוני

אדר תשע"ב

נדפס בישראל

כל הזכויות שמורות לעורך הראשי

בעריכת ספר זה הושקעו ממון רב ויגיעה רבה. על כן, לפי דין תורה, ולהבדיל, לפי החוק הבינלאומי, אסור לשכפל, להעתיק, לצלם, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לסדר או לקלוט בכל דרך ובכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר, כל חלק שהוא מתוכן ספר זה. וכבר כתבו והורו גדולי ישראל בכל הדורות, שהעובר על אזהרה זו ומסיג גבול המדפיסים עובר על איסור גזל, ואסור לקנות ממנו. השימוש במהדורה זו באחד מן האופנים הללו מותר רק ברשות מפורשת בכתב מבעלי הזכויות, "ושארית ישראל לא יעשו עוולה".

הוצאת ישיבת "אור וישועה" בשיתוף ישיבת "תורת החיים"

כתובת: פינת טרומפלדור-חניטה, נווה-שאנן, חיפה, מיקוד: 31034

אתר הספר המלווה מהדורה זו: www.mishnetorah.com

דוא"ל להרשמה לקבלת עדכונים ועזרי לימוד: rambam4u@gmail.com

טלפון: 077-4167003, פקס: 04-8121043

תרומות או בקשות לשימוש במהדורה זו נא להפנות לאחת מן הכתובות הללו.

"מפעל משנה תורה" מעודד שימוש במהדורה זו לפיתוח אמצעים ללימוד "משנה תורה" וביאורו.

תיקוני טעויות והצעות לשיפור יתקבלו בכרחה בדוא"ל: rambam4all@gmail.com

"דָּרְשׁוּ מֵעַל סֵפֶר יי וּקְרָאוּ, אַחַת מֵהֵנָּה לֹא נִעְדְּרָה"
(ישעיהו לד, טו; מובא בהלכות קידוש החודש יט, טו)

"כִּי מִלֵּאָה הָאֲרֶזְךָ דָּעָה אֶת יי כַּמַּיִם לַיָּם מַכְסִּים"
(ישעיהו יא, ט; מובא בסוף משנה תורה)

חיים. וְכֹל אֵלֶּה מִקְלִים עַל הַקְּרִיאָה וְהַלְמוּד בּוֹ,
בִּין בְּעִיּוֹן בִּין בְּשֵׁנוֹן.

הַבְּאוּר מֵיַעַד לְכֹל. מִחֻשְׁבָּה רַבָּה שְׁקֵעָה בּוֹ כְּדִי
שִׁיְהִי פְּשׁוּט גַם לְמַתְחִיל, וַיִּחַד עִם זֹאת מוֹעֵט
הַמְּחֻזֵּק אֶת הַמְּרַבָּה, עַד שֶׁגַם מִי שְׁבָקִי בְּמִשְׁנַת
הַרְמַב"ם יְכוּל לְהַכִּיר בְּחִין עֲרֻכּוֹ. מִלֵּאכַת הַבְּאוּר
נִעֲשְׂתָה עַל יְדֵי מַמְחִים בְּמַגֵּן תַּחֲוִמִּים, וְהוּא
מֵיַעַד לְהַעֲנִיק לְקוּרָא הַבְּנָה יְסוּדִית וּמִקְפָּת,
שְׂבֻכֻחָה לְהִיּוֹת תְּשֻׁתִית מְנַחֵה בְּכֹל לְמוּד.

מִשְׁנַתוֹ הַשְּׁלֵמָה וְהַסְדוּרָה שֶׁל הַרְמַב"ם מְסִיעַת
לְאֲדָם לְלַמֵּד אֶת יְסוּדוֹתֶיהָ הַעֲקָרִים שֶׁל
הַתּוֹרָה שְׂבֻעַל פֶּה כְּלָה בְּתַקוּפָה קֶצֶרָה. הַכְּרַת
שְׂבִילֵי הַהֲגוּת, שִׁשְׁעֵרֵיהֶם מִדַּע וְאַהֲבָה, מוֹבִילָה
לְתַכְלִיתֶם שֶׁל הַחַיִּים, חַיֵּי אֲמַת שֶׁל הַכְּרַת
הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא, וְהַבְּנָת דְּרָכּוֹ בְּמַצִּיאוֹת
הַנְּגִלִית לְעֵינֵינוּ. עֲצַמַת הַחַיִּים וְנִצְחִיּוֹתָם הִיא
בְּהַלִּיכָה מַעֲשִׂית בְּדַרְכָּיו, בְּטַהֲרַת הַגּוּף וּבְקִדְשַׁת
הַנֶּפֶשׁ.

שְׁמוֹ שֶׁל הַסֵּפֶר, "מִשְׁנַת תּוֹרָה", שֶׁהוּא כְּשֵׁמוֹ
שֶׁל סֵפֶר הַתּוֹרָה הַמִּיחָד שֶׁנִּצְטוּ מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל
לְכַתֵּב לְעַצְמָם, מִשְׁקַף אֶת יְעוּדוֹ בְּמִלּוּא הַדְּרוֹ:
סֵפֶר מַלְכוּת הַבָּא לְהַשִּׁיב לְעַמְּנוּ תַּפְאָרַת יְמֵי
קִדְּם. הַלּוּמֵד בְּסֵפֶר וְהוּא מְלוּוֶה בְּכֹל עַת יִזְכֶּה
לְהַכִּיר אֶת סוּד קַסְמָם שֶׁל הַחַיִּים הַיְּהוּדִים וְאֶת
מִלּוּא הַדֶּר כְּבוֹדָהּ שֶׁל תּוֹרָה, כְּפִי שֶׁהִיא עֲתִידָה
לְשׁוּב בְּמַהֲרָה בְּיַמֵּינוּ. יְהִי רְצוֹן שִׁיִּגְיעוּ יָמִים
וְתַעֲשִׂינָה כָּל הַהֲלָכוֹת שֶׁבְּסֵפֶר זֶה לְמַצִּיאוֹת
חַיָּה שֶׁל עִם יִשְׂרָאֵל בְּאֲרָצוֹ, אֲשֶׁר תֵּאִיר אֶת
הָעוֹלָם כְּלוֹ.

וְאוֹלָם שְׂכָרָם שֶׁל הַלּוּמֵדִים, שֶׁהִכִּינוּ אֶת עַצְמָם
לְקִרְאָת שְׁעָה גְדוֹלָה זוֹ, אֵינּוּ רַק לְעֵתִיד לְבוֹא.
לְמוּד מִקִּיף שֶׁל הַתּוֹרָה שְׂבֻעַל פֶּה יֵשׁ בּוֹ כְּדִי
לְהַעֲמִידֵנוּ עַל הַדְּרָךְ הַרְאֻיָּה שֶׁהַתּוֹרָה דוֹרְשַׁת
מֵאֲתָנוּ לְלַכֵּת בָּהּ וְעַל חוֹבַתְנוּ לְעַצֵּב אֶת חַיֵּינוּ
מֵתוּדָה אֲמוּצָה שְׂבִילֵי הַהֲגוּת שֶׁל הַהֲלָכָה כְּלָה
בְּכֹל עַת וּבְכֹל מְקוֹם.

סֵפֶר "מִשְׁנַת תּוֹרָה" הַמְּגִשׁ לְפִנְיָךְ

הוּא אַחַת מִיִּצְרִיּוֹת הַמוֹפֵת שְׂבִנְכֵסִי הַרוּחַ שֶׁל
עִם יִשְׂרָאֵל. זֶהוּ הַחֲבוּר הַגְּדוֹל, מִלֵּא הַעֲזוֹ וְהַחֲזוֹן,
שְׁחַבֵּר הַנִּשְׂר הַגְּדוֹל, הַרְמַב"ם, לְתוֹעֵלַת כָּל
יְהוּדֵי. הַסֵּפֶר מִקִּיף אֶת כָּל הַתּוֹרָה שְׂבֻעַל פֶּה
בְּמַרְכּוֹ, מְבַרְרַת וּמְלַטְשֶׁת כְּפִי שְׁלֹא נִעֲשֶׂה מִיּוֹם
מִתּוֹ תּוֹרָה בְּהַר סִינַי.

מִיּוֹם שִׁיִּצָּא לְאוּר וְעַד הַיּוֹם, עֶבֶר הַחֲבוּר
שְׂבוּשִׁים וְשִׁנּוּיִים לְרַב, מֵהֶם בְּיּוֹדְעֵינוּ מֵהֶם שְׁלֹא
בְּיּוֹדְעֵינוּ. מִשּׁוּם כֵּן, הַדְּפּוּסִים הַמַּצּוּיִים בְּיַדְנוּ
מִלֵּאִים שְׂגִיאוֹת רַבּוֹת עַד אִין מְסַפֵּר, שְׂבוּשִׁים
וְהַשְּׁמֻטוֹת מִחֻמַּת הַצְּנוּזָה הַנוֹצְרִית, תְּקוּנֵי
עֲרִיכָה שֶׁל מַעֲתִיקִים עַמֵּי אֲרָצוֹת וּמְדַפְּסִים
שְׁנוּקְשׁוֹ וְנִלְכְּדוֹ בְּעַקְבֵיהֶם, וְהַחֲבוּר, שִׁיִּצָּא מִזְּקַק
מִתַּחַת יְדֵי הַרְמַב"ם, הַשְּׁתַנָּה עַד לְבִלִי הַכּוֹר.

הַמַּהֲדוּרָה הַמְּדִיקַת וּמִלֵּאֵת הַהֲדָר שֶׁלְּפִנְיָךְ
הִיא פְּרִי עֲמַל שְׁנַיִם הַרְבֵּה שֶׁהַשְּׂקִיעוֹ בַּה חֲכָמֵי
אֲרֶזְךָ יִשְׂרָאֵל, וְרֹאשׁ לְכֹלֶם הַרֵב יוֹסֵף קֹאפֶח
זַ"ל, שֶׁהַתֵּאֲמַנּוּ לְהַגִּיעַ אֶל הַנִּסְחַ הַמְּקוּרִי
שִׁיִּצָּא מִתַּחַת יְדֵי הַרְמַב"ם עַל פִּי כְּתָבֵי הַיָּד
הַעֲתִיקִים וְהַמְּדִיקִים שֶׁל הַחֲבוּר. יְחוּדוֹ שֶׁל
הַנִּסְחַ שְׂבַמְהַדוּרַת הַמוֹפֵת הַזֹּאת הוּא בְּכַנוּס כָּל
מֵה שֶׁנִּעֲשֶׂה עַד כֹּה בְּנִסְיוֹן לְשַׁחֲרֹךְ אֶת הַנִּסְחַ
הַמְּקוּרִי וּבְהַגְשָׁתוֹ לְקוּרָא, בְּתַפְלָה כִּי קִרְבָּנוּ
לְאֲשֶׁר רָאָה בְּחֻזְנוֹ רַבְּנוּ הַרְמַב"ם.

הַבְּאוּר הַמְּלוּוֶה אֶת הַהֲלָכוֹת נוֹעַד לְפָרֵשׁ אֶת
הַמִּלִּים הַקְּשׁוֹת וְאֶת עֵינּוֹ הַהֲלָכָה, לְמַעַן יִרוּץ
הַקּוּרָא בּוֹ. יְחוּדוֹ שֶׁל הַבְּאוּר הוּא בְּהַצְמַדוֹת
הַנִּצְמָנָה לְדַעַת הַרְמַב"ם בְּכֹל רַחֲבֵי מִשְׁנַתוֹ
בְּקַעֲזוֹר וּפְשׁוּטוֹת בְּכֹל הַלְכָה, עַד כִּמְהָ שִׁיִּדְנוּ
מַגְעַת. הַכּוֹתָרוֹת הַרְאֻשִׁיּוֹת וְכּוֹתָרוֹת הַמִּשְׁנָה,
יַחַד עִם הַהַקְּדָמוֹת, הַסְּפּוּמִים, הַטְּבִלָּאוֹת
וְהַמְּפַתְחוֹת הַמְּפָרְטִים, מְסַפְּקִים לְקוּרָא תְּמוּנָה
כְּלִלִית עַל הַנוּשָׂא וּמֵאֲפָשְׂרִים לוֹ לְאַחֲזוֹ בְּכִלְלֵי
הַהֲלָכָה. הַאִיּוּרִים וְהַנְּסָפְחִים עוֹשִׂים אוֹתָהּ תּוֹרַת

אָנוּ תַּפְלָה כִּי סִייעַ אֱלֹהֵי יְלוֹנוּ לְהַצְלִיחָה בְּמִשְׁיַמָּה נִשְׁגָּבָה וְרַבַּת הוּד זוֹ.

תוכן העניינים

מהדורת הביאור – עיקרי ייחודה ותועלותיה.....	י
פתח דבר – בשערי החיים.....	יג
ברכות והסכמות.....	לו

1..... הקדמה

מבוא למשנה תורה.....	3
מבוא לא תעשה.....	30
הקדמה.....	5
מצוות עשה.....	13
מבנה הספר.....	58

73..... המדע

מבוא לספר המדע.....	75
הלכות תלמוד תורה.....	145
הלכות יסודי התורה.....	79
הלכות עבודה זרה וחוקות הגויים..	169
הלכות תשובה.....	217
הלכות דעות.....	115

247..... אהבה

מבוא לספר אהבה.....	249
הלכות קריית שמע.....	253
הלכות תפילה וברכת כהנים.....	269
הלכות ציצית.....	373
הלכות מילה.....	425
הלכות ברכות.....	385
הלכות תפלין ומזוזה וספר תורה....	325
סדר התפילות.....	439

479..... זמנים

מבוא לספר זמנים.....	481
הלכות שבת.....	485
הלכות עירובין.....	637
הלכות שביתת עשור.....	677
הלכות שבתת יום טוב.....	685
הלכות שולחן ערוך.....	727
הלכות שופר וסוכה ולולב.....	761
הלכות שקלים.....	795
הלכות קידוש החודש.....	809
הלכות תעניות.....	889
הלכות מגילה וחנוכה.....	909

927..... נספחים ומפתחות

מפתח מורחב להלכות שבת.....	929
קריאת ההלל.....	934
ראשי פרקים לתולדות הרמב"ם.....	935
מצומח בספרי המדע, אהבה וזמנים.....	936
מפתח תרי"ג המצוות.....	943
מקורות וראשי התיבות בביאור.....	946
מפתח מידות ומשקלות.....	950

מהדורת הביאור – עיקרי ייחודה ותועלתיה

נוסח הרמב"ם

חילופי הנוסח הללו חוסך ללומד את הצורך להשוות נוסחים מקבילים. השינויים נלקחו מתוך המהדורות המדויקות: מהדורת הרב קאפח (ק'), מהדורת "יד פשוטה" לרב רבינוביץ' (י'), מהדורת "מכון ממרא" (מ'), מהדורת "רמב"ם מדויק" לרב שילת (ש'), חילופי הנוסח שבמהדורת פרנקל, כתב יד אוקספורד החתום על ידי הרמב"ם (א') ועוד כתבי יד. אף הערנו על הנוסח על פי תשובות הרמב"ם וצאצאיו.

✦ האיורים

כל האיורים והקטעים בכתב סופר סת"ם שבנוסח הרמב"ם, שורטטו מחדש מעשה אומן בנאמנות למקור ונוספו עליהם שרטוטים לביאור, חלקם זהים לציורים שצייר הרמב"ם בכתב היד לפירוש המשנה.

✦ ניקוד ופיסוק

הספר מנוקד ומפוסק וכל ראשי התיבות מפוענחים. מילים מיוחדות נוקדו בנאמנות למקור כניקודן בכתב ידו של הרמב"ם בפירושו למשנה.

✦ הפניות

הוספנו הפניות מלאות לפסוקי המקרא, כולל ציון שינויים מנוסח המסורה, וציטוטים המשלבים מספר פסוקים. בכל מקום שיש דילוג שלא צוין בכתבי היד הוספנו שלוש נקודות בסוגריים מרובעים [...] אף הוספנו הפניות פנימיות (כמו שביארנו" וכיו"ב) בדברי הרמב"ם.

✦ הנוסח

הנוסח מבוסס על הנוסח שבמהדורת הרה"ג יוסף קאפח זצ"ל והשוואתו לנוסח שבכתבי יד משובחים ומדויקים, ובפרט כתבי היד התימניים, הידועים במהימנותם, וכתב היד המאושר בחתימת ידו של הרמב"ם לספר המדע ולספר אהבה. בנוסח זה תוקנו סילופי הצנזורה הנוצרית ואלפי שיבושים אחרים שנפלו בדפוס החיבור במהלך הדורות. נוסח זה מעניק ללומד את הביטחון הנחוץ שלפניו נוסח הרמב"ם המדויק כדי לדייק בו ולצטט ממנו. ההבדלים בין נוסח זה לבין נוסח וילנא הנפוץ הם למעלה מ-10,000 שינויים ושיבושים, מהם עשרות רבות יש בהם הבדלי משמעות מנוסח הדפוסים מן הקצה לקצה.

✦ חלוקת ההלכות

חלוקת ההלכות נעשתה אף היא על פי החלוקה המקורית בכתבי היד כפי שהיא במהדורת הרב קאפח בהשוואה לשאר המהדורות המדויקות. לכל הלכה בכתבי היד קבענו פסקה לעצמה. בחלוקה המקורית ההלכות קצרות, "כדי שיהיו סדורים על פה" (הקדמה למשנה תורה, מ). חלוקה מקורית של ההלכות מאפשרת הבנה נכונה של ההלכה בהקשרה ושל סדר הנושאים בפרק. מספור ההלכות במהדורה זו הוא על פי החלוקה שבדפוס וילנא הנפוץ, ומשום כך לעתים הוא בא באמצע הלכה. כשמספר ההלכה בדפוס מתפרס על פני הלכות רבות, מספרנו את ההלכות: א₁, א₂, א₃ וכו'.

✦ חילופי הנוסח

חילופי הנוסח המשמעותיים בלבד סומנו בתוך הביאור עם הפניית כוכבית (*) בגוף ההלכה. ציון

הביאור

רמב"ם על פי הרמב"ם: בספר "משנה תורה", ב"פירוש המשנה", ב"מורה הנבוכים", ב"מילות ההיגיון" ב"שו"ת הרמב"ם" וב"כתבים רפואיים", וגם כפי שהעלו בכתביהם חכמי ישראל שהלכו בדרך זו בהבנת הרמב"ם, ובעת האחרונה במהדורתו של הרה"ג יוסף קאפח זצ"ל ופירוש "יד פשוטה" לרב נ"א רבינוביץ שליט"א, וכן בחיבוריהם של צאצאי הרמב"ם ונושאי כליו לדורותיהם.

הביאור כולל: • ביאור מילים קשות • ביאור ההלכה • השלמת פסוקי המקרא • הפניות להלכות מקבילות ומשלימות ברמב"ם • דברי הגות קצרים • תיאורי החיים (ראליה) וזיהוי החי והצומח • איורים, טבלאות ורישומים • הקדמות וסיכומים במקומות הנדרשים • חילופי נוסח.

✦ המפתחות והנספחים

מפתחות עשירים ורבים המסייעים למצוא כל נושא בקלות ונספחים המשלימים את תורת החיים שבמשנת הרמב"ם.

העיצוב

✦ עיצוב הכרך

המהדורה מודפסת על נייר משובח בכרך אחד המאגד סדרת ספרים, ב-4 כרכים לכל החיבור. כך מתאפשרת נגישותו של החיבור, ובכך להועיל וללוות כל לימוד.

✦ הקדמה

לכל ספר מצורפת הקדמה המתארת את נושאו, את סדר חטיבות ההלכות שבו, הגות מרכזית החוזרת את הספר ורעיון החותם אותו.

✦ מבנה הפרקים

לכל פרק ניתנו כותרת קצרה וכותרות משנה בתוכו המציינות את נושא הפרק או נושא ההלכות ומסייעות להתמצאות ולזיכרון. לוח הנושאים בא בהקדמה לכל חטיבת הלכות, והוא מעניק במבט אחד תמונה כללית של כל ההלכות.

✦ פסוקי המקרא

בהקדמת כל חטיבת הלכות הבאנו את פסוקי המקרא העיקריים להלכות עם כותרת וביאור קצר, כדי לחבר בין התורה שבכתב לתורה שבעל פה, שמשנה תורה הוא סיכומה.

✦ הביאור

הביאור הקצר, המכוון לפשט העניין, הבא לבאר את הרמב"ם על פי דבריו ברחבי משנתו –

✦ עיצוב העמוד

המקור והביאור באים טור מול טור כדי להקל על הקורא בקריאה משולבת של המקור והביאור.

✦ הרמב"ם היומי

ציון תחילת הלימוד של שלושה פרקים בכל יום ③. בהקדמה למשנה תורה בא גם הציון ① ללימוד פרק אחד בכל יום.

פתח דבר – בשערי החיים

התוכן

פרק א – משנה תורה

שם הספר • בשם ה' אל עולם • "משנה תורה" – כל התורה • "משנה תורה" – לכל העם • ספר מופת • הלכות והליכות • "משנה תורה" ו"מורה הנבוכים" • יתרון המהדורה והנחיה ללומד

פרק ב – נוסח משנה תורה

מהדורות נוסח החיבור: הטופס המקורי • הדיוקן כמשל • למעלה מעשרת אלפים שיבושים • המהדורות בדורנו מאפייני נוסח הרמב"ם במהדורותנו: נוסח ההלכות וחילופי הנוסח • חלוקת ההלכות • הפיסוק • הניקוד • הפסוקים • הפניות "כמו שביארנו" • האיורים • ציוני הרמב"ם היומי

פרק ג – הביאור

מהדורות הביאור הקיימות: דיון במקורות הרמב"ם • השגות הראב"ד • פרשנות הנאמנה למקור דרך הביאור במהדורותנו ותועלותיו: הביאור • תורת חיים • הכותרות ומבנה הפרקים • פסוקי המקרא • הקדמות • המפתחות והנספחים

פרק ד – חתימה

אל ארמון המלך • קריאה • בקשה • שלמי תודה • הערות

”דַּע אֶת אֱלֹהֵי אָבִיךָ וְעַבְדְּהוּ, בְּלֵב שָׁלֵם וּבְנֶפֶשׁ חֲפֵצָה
כִּי כָל לְבָבוֹת דּוֹרְשׁ ה', וְכָל יֵצֵר מַחְשְׁבוֹת מִבֵּין
אִם תִּדְרָשֵׁנוּ – יִמְצָא לָךְ, וְאִם תִּעְזָבֵנוּ – יִזְנִיחֶךָ לְעַד”
(דברי הימים-א כח,ט)

”פִּלְס מַעְגַל רְגְלֶךָ וְכָל דְרָכֶיךָ יִבְנוּ”
(משלי ד,כו)

כבר כללו חכמים עליהם השלום כל העניין הזה בלשון הקצר ביותר שיכול להיות, והקיפו את העניין היקף שלם מאוד מאוד, עד שכאשר אתה מתבונן בקוצר אותם המילים איך נאמרו על העניין הגדול והעצום הזה בכללותו, שכבר חוברו בו חיבורים ולא הקיפו את כולו, תדע שהוא נאמר בכוח אלוהי בלי שום ספק כלל.

העומד מול מלאכת שמים מרשימה זו אינו יכול להישאר שווה נפש, לא לנוכח היצירה המופתית שלפנינו ולא לנוכח דרך בנייתה: מפעל אדירים של איש אחד שטבעו נודע בעולם עוד מפירוש המשנה שכתב בצעירותו. ואף על פי שהקדיש את זמנו גם להנהגת קהילתו ולשיעורי תורה, סיים את חיבורו לבדו תוך זמן קצר, עשר או לכל היותר ארבע-עשרה שנים.² אין זאת אלא שסיוע אלוהי ליווהו בעבודתו.

ספק אם אפשר להקיף את תורת ישראל וחכמתה טוב יותר ממה שעשה הנשר הגדול, ומה נאים הם הדברים שנאמרו עליו במהלך הדורות: "ממשה עד משה – לא קם כמשה".

ברוך אתה ה' אלוהינו ואלוהי אבותינו, שהחיינו וקיימנו, במלוא משמעות המילים, והגיענו לזמן הזה, להעמיד לפני כל בית ישראל את חיבורו של מורנו הגדול הרמב"ם, ספר "משנה תורה", בהוצאה מהודרת, מוגהת ומאירת עיניים, מלווה בביאור, בניסיון להתקרב עד מקום שידנו מגעת לנוסח שיצא מתחת יד רבנו הקדוש משה בן מימון, מאור האפלה, הנשר הגדול,¹ ולביאור הנאמן לדבריו כפי שעולה ממשנתו הרחבה.

"משנה תורה", חיבור מופלא זה של זיו התורה, אשר לפניו לא היה כמוהו, ומאז ועד עתה אין כמוהו, כליל השלמות הוא בהיקף העניינים הכלולים בו, במיון הדברים ובסדר המופתי של הצגתם, בלשונו המלוטשת של הרמב"ם ובדיוק התיאור והניסוח.

לא פעם הרמב"ם מתפעל מדרכי הניסוח המדויקות של חכמי המשנה, שהשכילו לתאר במילים אחדות עניין עמוק ושלם בהליכות החיים, אשר הוא עצמו נזקק לבארו בכמה פרקים. דומה שדבריו הנפלאים בעניין זה ראויים להיאמר אף על חיבורו שלו (הקדמת מסכת אבות, סוף פ"ה):

פרק א: "משנה תורה"

שם הספר

בהקדמתו לחיבורו, הרמב"ם עומד על משמעות שמו של הספר (הקדמה, לט). וזה לשונו:

לפיכך קראתי שם חיבור זה משנה תורה, לפי שאדם קורא תורה שבכתב תחילה, ואחר כך קורא בזה, ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה, ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם.

דורות שלמים לא הבינו אל נכון מטרת הצהרה זו, כפי שנבאר אותה להלן, ואף ראו בקריאת שם זה לספר, כאילו הוא משני בחשיבותו לתורה, מעשה נועז מדי, ולכן דבק בו הכינוי המעורר יותר 'היד החזקה', הן כציון ל"ד הספרים שבו, כלומר ארבעה עשר, הן משום שבפסוק האחרון המסיים את התורה נאמר:

ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל.

נדמה שהפסוקים המלמדים על חובת המלך לכתוב לעצמו ספר תורה שני, נוסף על הספר שצריך לכתוב לעצמו כל יהודי, עמדו לנגד עיני רבנו (דברים יז, ח-כ).

והיה כשבתו על כסא ממלכתו, וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלויים. והיתה עמו וקרא בו כל מי חייו, למען ילמד ליראה את יי אלהיו לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החוקים האלה לעשותם. לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצווה ימין ושמאל, למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל.

בחירת שם זה לחיבור מקבלת אם כן משמעות נוספת. זהו ספר מלכות, ספרם של בני המלכים, כמו שאמרו חכמים: "כל ישראל – בני מלכים הם".³

בשם ה' אל עולם

הרמב"ם, כאברהם אבינו בשעתו, מחדש את היסודות שאבדו, וקורא "בשם ה' אל עולם". ראה גם ספר המצוות, עשה של אהבת השם. הקריאה הזו פותחת יותר מ-26 פעמים את חיבוריו של הרמב"ם: היא נמצאת בכל אחד מ-14 הספרים של "משנה תורה", בכל אחד מששת סדרי המשנה שפירש, בכל אחד משלושת החלקים של "מורה הנבוכים" ובכל אחת מאיגרותיו החשובות. הקריאה היא קריאת קידוש השם. יש מנהיג לעולם! "עולם" בלשון המקרא מציינ מושג של זמן, נצח, אך הרמב"ם מפרש

אותו גם במובן של מקום: ה' הוא בורא העולם. יתר על כן, הקריאה הזו מכוונת ליושבי כל העולם, לכל בני האדם (מ"ג, כט; עבודה זרה א, 51). הקריאה הגדולה של הרמב"ם, כקריאתו של אברהם אבינו, פונה לכל בני אנוש להכיר בה', שהרי "התורה היא אב לכל" (פה"מ עדויות ח, ז; וראה ביאורנו מלכים יב, 22), ובימות המשיח "יחזרו כולם לדת האמת" (מלכים יב, א), והרי ספר התורה "הוא העד הנאמן על כל באי העולם" (ספר תורה י, א). זוהי קריאה לדעת את האמת ולהכיר בה, "כי בידיעת האמת מסתלקת האיבה והשנאה" (מ"ג, א), והעולם נעשה טוב יותר.

"משנה תורה" – כל התורה

במבוא לספר "משנה תורה" (להלן עמ' 3, עיין שם), עמדנו על הסיבות לכתיבת הספר, על מטרת הספר ועל קהל היעד שלו, התקפות בימינו אף יותר. כאן נחדד את אחת המסקנות הנובעות מתפקידו של הספר.

אין לנו ספר כמו "משנה תורה", שהאדם יכול לקרוא בו ולהבין את התמונה הכללית בעולמה של היהדות בלי סטייה, בלי טשטוש, בלי דעות רבות, זה אומר בכה וזה אומר בכה, העלולות להפקיע מן האדם את היכולת לחיות חיי תורה בשלמותם מבלי לחשוב ש"כאילו המטרה והתכלית היא ההכשרה בוויכוחים, לא יותר" (איגרות הרמב"ם, עמ' רנח⁴).

השבת כבודה הראוי של התורה תתאפשר רק עם הקפת כל פרטיה, הכוללים את כל יסודות האמונה, שהם אמת בכל זמן ומקום, ואת כל הדין והמעשה לעם ישראל, בין המחוייב עתה בין הנשאף והנרצה, שיתחייב במהרה בימינו, עת ייכון עולם במלכות שדי.⁵ זו משמעותו של הפסוק הבא בפתחת הספר: "אז לא אבוש בהביטי אל כל מצוותיך" (תהלים קיט, נ). כלום אפשר לתאר את כבוד התורה ואת כבוד עם ישראל מבלי חזון המקדש ודרכי הטהרה? מבלי עבודת הארץ ויישובה? מבלי הנהגת הסנהדרין והדר המלכות? מבלי יפי המשפט העברי המקורי ואמיתתו?

דבר מפליא הוא שבעיצומה של חשכת הגלות הארוכה, בשעה שהיו ישראל רחוקים מארץ קודשם ובשפלות מאין כמוה, "דווים וחופים ומסופחים ומטורפים וייסורין באין עליהן",⁶ אזר הרמב"ם חלציו בקנאה טהורה לה' והגיה אור גדול לעם ההולכים בחושך. ואלה דבריו באיגרתו לתלמידו החביב עליו כבנו, ר' יוסף ב"ר יהודה, אשר למענו נכתב ספר "מורה הנבוכים":

תורה כולם בלשון ברורה ודרך קצרה, עד שתהא תורה שבעל פה כולה סדורה בפי הכל.

לפיכך קראתי שם חיבור זה "משנה תורה", לפי שאדם קורא תורה שבכתב תחילה, ואחר כך קורא בזה, ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה, ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם.

נמצא אם כן שספר "משנה תורה" נועד גם לכל מנהיג תורני. המציאות שלנו כיום חסרה את הדרישה להכיר את התורה כולה, ואין ספק שמפני כך, בין השאר, באים קלקולים בהוראת התורה. חסרונה של הסנהדרין ניכט מכל עבר לנוכח התפרקות התורה אלפי רסיסים וזרמים. החזון הגדול שבחיבור זה הוא מסר ישן-חדש, בהיר יותר מן המשנה, תמציתי יותר מן התלמוד, בתיאור חי של מה שיש ומה שעתידי להיות, הדוחף את האדם קדימה אל מה שחסר לו. עניין זה דורש שינוי תודעתי ארוך טווח, שבעזרתו נזכה להעמיד מנהיגים המכירים את השאיפה היהודית, את מכמני התורה שבעל פה ואת הודה הנכבד. רק אם אנשים יסתכלו רחוק, הם לא יאבדו את הדרך שמולם. מימוש החזון בוא יבוא.

"משנה תורה" – לכל העם

הספר נכתב לכל, ו"כתר תורה – הרי הוא מונח ועומד ומוכן לכל... כל מי שירצה – יבוא ויטול" (תלמוד תורה ג,א). ועל לימוד ההלכות אומר רבנו (יסודי התורה ד,ג):

ואפשר שידעם הכל: גדול וקטן, איש ואשה, בעל לב רחב [הכנה מעמיקה] ובעל לב קצר [הכנה שטחית].

ואמנם משעה שכתב הרמב"ם את חיבורו זה, משמשת תורתו בסיס לכל דיון תורני, ואין איש המבקש לפלס דרך אמת בתורת משה רבנו שאינו עוסק בדברי רבנו משה, הרמב"ם. אלפי חיבורים ופירושים נכתבו על חיבורו זה, אלו מקשים ואלו מתרצים, אלו מצדדים בו ואלו מתנגדים לו, והוא נעשה עד מהרה לנחלתם של תלמידי חכמים ושל כלל העוסקים בתורה, ואף חוקרים ומלומדים מצאו בו מקום להתגדר.

ואולם ברבות הימים נשתרשה הדעה שהספר קשה ללימוד, ושאינן אדם יכול לקרוא בו ולפסוק הלכה על פיו מבלי לדעת תחילה את מקורותיו בתלמוד. כנגד דעה זו כבר כתב מרן רבי יוסף קארו, מחבר "שולחן ערוך", בחיבורו "כסף משנה", על השגת הראב"ד הבאה בסוף הקדמת "משנה תורה":

ויכול כל חכם לב מהבאים אחריו לסמוך על ברירתו של רבנו. ואם ימצא איזה חכם גדול שלא ירצה לעמוד על ברירתו, עד שישקול גם הוא במאזני

דע שאני לא חיברתי ספר זה [=משנה תורה] כדי להתגדל בו בישראל ולא כדי לקנות לי שם... ואמנם [=אלא] חיברתי, וה' הוא היודע, לעצמי תחילה, להקל הדרישה והחיפוש למה שאצטרך אליו, ולעת הזקנה, ולשם ה' יתעלה, לפי שאני באמת קנא קנאתי לה' אלהי ישראל בראותי אומה מבלי ספר מחוקק כולל באמת ומבלי דעות אמתיות ומבוררות, ועשיתי מה שעשיתי לשם ה' בלבד.⁸

בהמשך דבריו עולה החזון המאפיין את כתיבתו:

וכל מה שתיארת לי על מי שלא יקבלוהו כראוי לו, אין זה אלא בדורי. אבל בדורות הבאים, כאשר תסתלק הקנאה ותאוות הררה, יסתפקו כל בני ישראל בו לבדו.

כמובן, לא כל פסק הלכה של הרמב"ם התקבל על כל הפוסקים בדורות שאחריו, ויש שנטו אחריו יותר ויש שנטו פחות, אך עדיין אחד ויחיד הוא הרמב"ם, שגורם לכך שספרו מעורר בלב הלומד את החזון הגדול למימושה השלם של התורה, לשאיפה למימוש המציאות בשלמותה, ולא רק לדיון ועיון שאין בהם מעשה.

כל הלכה היא מסר הגותי. היא באה מרעיון גדול והולכת ליעד מאחד גדול (כפי שנפרט להלן, הלכות והליכות). לכן שלמותה של התורה העוסקת בכל היבטי החיים כה חשובה. אמירה זו איננה רק רעיון הגותי אלא הלכה למעשה. בזמן שהמציאות מתוקנת, אין תלמיד חכמים מתמנה לרב לפסוק הלכה בעניין מסוים, אלא אם הוא בקי בכל התורה כולה (סנהדרין ד,ח):

ויש להם [מותר להם, לסנהדרין] למנות לכל מה שירצו, לדברים יחידים, והוא שיהיה ראוי לכל הדברים.

כיצד? חכם מופלא שראוי להורות בכל התורה כולה, יש לבית דין לסמוך אותו וליתן לו רשות לדון, לא להורות באיסור והיתר. או ייתנו לו רשות להורות באיסור והיתר, לא לדון דיני ממונות. או ייתנו לו רשות לזה ולזה, אבל לא לדון דיני קנסות. או לדון דיני קנסות, אבל לא להתיר בכורות במומן. או ייתנו לו רשות להתיר נדרים בלבד או לראות כתמים. וכן כל כיוצא בזה.

גם לפסיקות שאינן דורשות מיומנות גדולה מדי, להתיר נדרים או לראות כתמים, צריך לדעת את "כל התורה כולה". והביטוי הוא אותו ביטוי מוכר לנו מן ההקדמה לספר "משנה תורה":

וראיתי לחבר דברים המתבררים מכל אלו החיבורים בעניין האסור והמותר והטמא והטהור עם שאר דיני

אני צויתי או עלתה על לבי שאשרוף כל הספרים שנעשו לפניי מפני חיבורי? ! והלוא בפירוש אמרתי בתחילת חיבורי שלא חיברתי אותו אלא מפני קוצר הרוח, למי שאינו יכול לירד לעומק התלמוד ולא יבין ממנו דרך האסור והמותר, והארכתי בדבר זה הרבה.

וכן נראה גם מדקדוק דבריו בחיבור זה (תלמוד תורה א,יא):

וחייב לשלש זמן למידתו: שליש בתורה שבכתב, שליש בתורה שבעל פה, ושליש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו, ויוציא דבר מדבר, וידמה דבר לדבר, וידין במידות שהתורה נדרשת בהן, עד שידע היאך הוא עיקר המידות, והיאך יוציא האסור והמותר, וכיוצא בהן מדברים שלמד מפני השמועה. ועניין זה הוא הנקרא 'תלמוד'.

ודברי קבלה [נביאים] בכלל תורה שבכתב הן, ופירושן בכלל תורה שבעל פה, והעניינות הנקראין 'פרדס' בכלל התלמוד.

נמצא ששלושה דברים יש לפנינו: א. לימוד התורה שבכתב, דהיינו המקרא; ב. לימוד התורה שבעל פה, ובוה כלולים גם הפירושים למקרא; ג. לימוד התלמוד, ואין הכוונה למובן המצומצם של לימוד התלמוד הבבלי והירושלמי, אלא השיטה של הסקת מסקנות, המצויה במכלול המקורות, כגון מדרשי ההלכה וכדומה. מכל מקום, בביטוי 'תורה שבעל פה' מתכוון הרמב"ם, כפי שאפשר לראות ממקומות אחרים (ראה פירוש יד פשוטה), להלכות פסוקות, ובעיקר ל"משנה תורה".

וכפי שהבאנו לעיל, מי שמתחיל ללמוד, קורא בתורה שבכתב ועובר לתורה שבעל פה, לימוד המתחיל בספר "משנה תורה", ורק לאחר מכן, לדעת הרמב"ם, אחרי שיש לאדם יסודות מבוססים, והוא מוכשר לכך, הוא עובר ללמוד תלמוד. ¹² ומהלכות תלמוד תורה ¹³ עולה גם שספר "משנה תורה" הוא גוף הידע הבסיסי שהאדם צריך ללמד את בנו כחובת האב לבנו, ולא רק כספר מופת בלימודיו של כל אדם.

ואכן, נדמה שהשאלה הגדולה אם התכוון הרמב"ם להחליף את לימוד התלמוד בלימוד ספר זה מתבחרת יותר. לא את התלמוד התכוון להחליף, אלא את המשנה. דבר זה עולה בבירור גם מן התלמוד (בבלי, קידושין ל,א):

אמר רב ספרא... לעולם ישלש אדם שנותיו: שליש במקרא, שליש במשנה, שליש בתלמוד.

ספר "משנה תורה" עדיף מן המשנה, מפני שאי אפשר לפסוק מן המשנה, ¹⁴ ואילו הוא מקיף, ברור, מעניק כיוון.

שכלו, מי מעכב על ידו מלעיין בספרי הגמרא והמחברים? נמצא שדרך זה שדרך רבנו, תיקון לכל העולם, זולתי אחד בדרא [=לאחד בדור] באותו זמן. וגם לו הוא תיקון: אם יהיה נחפז לפסוק, יסמוך על דעת רבנו. וגם כשלא יהיה נחפז, לאו מילתא זוטרתיה היא [=לא דבר קטן הוא] לדעת סברת רבנו. ¹⁰

ואולם לעתים קרובות, כדי להבין את דברי הרמב"ם במקום מסוים, יש להכיר את ספר "משנה תורה" כולו, וכדי לעמוד על טעמים, על עקרונותיהם והגותם של דברים, יש להשוות את דבריו בכל רחבי משנתו, כמאמר חכמים: "דברי תורה עניינם במקומן ועשירינם במקום אחר" (ירושלמי ר"ה ג,ה).

מכל מקום, כדאי הוא חיבורו זה של הרמב"ם לשמש כיסוד לכל לימוד, שסביבו יוכל הלומד להעמיד שיטות אחרות ולהשוות ביניהן, שאם לא כן, ילך לאיבוד בסבך השיטות. ¹¹ מהדורה זו נועדה להשיב את כוונת מחברו למקורה, לשמש ספר לכל, ממנו ידעו מהו החזון של התורה השלמה וישאפו כולם כאחד למימושה. ואנו מתפללים לקדוש ברוך הוא שיזכנו לראות בקרוב בהוצאת מהדורה מורחבת הכוללת את כלל השיטות בתחום זה בתמצית הלכה למעשה, ובכללן שיטות הגאונים והראשונים שנפסקו בשולחן ערוך וברמ"א, וכן עיקר פסקי האחרונים בעניינים שנתחדשו בימינו.

ספר מופת

"משנה תורה" כספר מסכם בולט באי ציון מקור ההלכות הפסוקות בו, אך ברור כי שורש כל דבר מדבריו דברי חז"ל ובתורת הגאונים. המתחקה אחר דבריו ימצא כי כמעט שאינו אומר דבר שאינו מיוסד על דבריהם, וכשהוא נצרך להסיק דבר מדעתו, הוא מקפיד לציין את הדבר בלשון "ייראה לי" וכיוצא בזה. מאמצייהם של דורות רבים מחכמי ישראל למצוא את מקורותיו של הרמב"ם נשאו פרי, ודבריו הולכים ונמצאים תואמים להם להפליא, והיום הם נהירים לנו יותר מתמיד, כיוון שנחשפים לפנינו גנוי קדם, ואוצרות כתבי הקדמונים והגאונים הולכים ומתגלים.

היו שחשבו לשווא שהרמב"ם מתכוון לבטל את לימוד התלמוד, אולם הוא עצמו כבר ביטל זאת במענה לשואלו (איגרות הרמב"ם, מהדורת שילת, עמ' תלט):

דע תחילה שאני חס ושלום לא אמרתי לא תתעסקו לא בגמרא ולא... היודע עד שיש לי כמו שנה וחצי שלא למדו אצלי חיבורי... וגם שניים שאלו ללמוד הגמרא ולימדתי אותם מסכתות אשר שאלו. וכי

אף ה"הלכות" התפוכנה ל"הליכות" רק בחיים מלאים ותודעתיים של הפנמתן ומימושן. המשננים את ההלכות וחיים אותן נמצאים במעלה הגבוהה של לומדי התורה, שהרמב"ם מלמדנו לטרוח וללכת בעקבותיהם. וזה לשונו (הלכות תלמוד תורה ז,יב):

מי שנידוהו בחלום, אפילו ידע מי נידוהו, צריך עשרה בני אדם ששונין הלכות להתירו מנידויו. ואם לא מצא – טורח אחריהם עד פרסה. לא מצא – מתירין לו עשרה ששונין משנה. לא מצא – מתירין לו מי שיודעין לקרות בתורה. לא מצא – מתירין לו אפילו עשרה שאינן יודעין לקרות. לא מצא במקומו עשרה – מתירין לו אפילו שלושה.

ואכן, ה"הלכות" (המעשים) וה"הליכות" (ההשקפות) משמשות כמארג אחד בהוראות התורה, מארג כל יינתק, כדי "לתקן הדעות וליישר כל המעשים", כלשונו המופלא של הרמב"ם בסוף ספר הקרבנות.¹⁵ אחד הביטויים הנוקבים לדבר הוא ההלכה בדיני עיר מקלט (הלכות רוצח ושמירת נפש ז,א):

תלמיד שגלה לעיר מקלט – מגלין רבו עמו, שנאמר: "וחי" (דברים יט,ה) – עשה לו כדי שיחיה. וחי בעלי חכמה ומבקשיה בלא תלמוד – כמיתה חשובה.

תוקפה של הלכה זו בניסוחו הנפלא של הרמב"ם אינו רק בחיובה המעשי, אלא יש בה כדי ללמד על מהותם של החיים ועל מהותו של המוות. החיים הם הדעות הנכונות (מו"ג א,מב), לא רק במובן של אוסף ידיעות, אפילו אם הן מובנות, אלא ביכולת האדם לחיות תובנות אלו בהכרתו ובתודעתו המלווה אותו בכל עת. הלכה נפלאה זו נוקבת הבנה עמוקה בפער בין ייעודה המלא של התורה לבין התפקיד שהתורה ממלאת כיום. הלכה זו נמצאת בין דיני עיר מקלט, שאינם נוהגים בימינו, ומשום כך אינם כלולים בספר "שולחן ערוך", אך חשובה היא עד מאוד, מפני שהיא נוגעת לחיי היומיום בכל זמן. השמטתה מתלמודה של תורה, משום שאי אפשר לקיימה בזמן הזה, יש בה יותר מהחמצה עצומה של כוונת התורה.

הלכה זו אינה יחידה. יש כמות הלכות רבות העוסקות בטהרה, במקדש, בקרבנות, בסנהדרין, בניירות ועוד. כדי להבין את מידת החמצה, די אם נאמר שמתוך תרי"ג מצוות התורה, ניתן לקיים בימינו רק כעשירית, ואילו כדי לקנות דעה שלמה, יש להקיף את התורה שבעל פה כולה, ואין בידך ספר אחד העושה זאת פרט לספר זה.

לסיכום: הפסיקה, ההכרעה ההלכתית, אין מטרתה רק לדעת מה יעשה ישראל, אלא בעיקר, מתוך המעשה,

עניין הלימוד "המשנתי" עולה מהקדמת הרמב"ם לספר "משנה תורה" (הקדמה מ):

וראיתי לחלק חיבור זה הלכות הלכות בכל עניין ועניין, ואחלק ההלכות לפרקים שבאותו עניין, וכל פרק ופרק אחלק אותו להלכות קטנות, כדי שיהיו סדורים על פה.

"סדורים על פה", כדי שיילמדו כמו המשנה. לכן ההלכות בו קצרות הן, ובכתבי היד במקרים רבים הן קצרות יותר מבדפוסים.¹⁵

נמצא אפוא שאמירתו של הרמב"ם, "אינו צריך לקרוא ספר אחר ביניהם", אין משמעותה שאין צורך ללמוד ספרים אחרים, אלא שלהבנת "משנה תורה" וידיעת פסקי הלכות אין חובה להכיר את התלמוד. זו כוונת רבנו. והשאלה עדיין מהדהדת.

קצרה היריעה כאן מלפרט בעניין דרכם של רבים לפסוק כרבנו וכפשט דברו.¹⁶ אך הדברים נראים ברורים כי רק מי שיודע את הספר הזה כולו, יכול לפסוק על פיו בדברים שאינם פשוטים, כיוון שנדרש תיאום בין כל ההלכות שבו כדי לפסוק הלכה למעשה. דוגמה לדבר ניתן לראות בעניין שיעור כזית,¹⁷ מונח המשמש בכל רחבי הספר, אך עיקרון חשוב בהגדרתו בא רק בהלכות מעשה הקרבנות (יג,ד): "אין קומץ פחות מכשני זיתים". ומאחר שהקומץ הוא הרווח שבין אצבעות היד כשהן כפופות לתוך פס היד, ונפחו לכל הפחות שני זיתים, נמצא ששיעור כזית לדעת הרמב"ם פחות בהרבה מן המקובל בימינו.¹⁸

הלכות והליכות

בכל יום בשחר אנו אומרים בתחילת התפילה: "תנא דבי אליהו: כל השונה הלכות, מובטח לו שהוא בן העולם הבא, שנאמר: 'הליכות עולם לו' (חבקוק ג,ו) – אל תקרי 'הליכות' אלא הלכות" (סדר התפילות א). משמעותה של אמירה זו אינה משחק מילים דומות (הליכות-הלכות) אלא עמידה על מהותה של ההלכה ועל ייעודה. שינון ההלכות מלאות הפרטים רב כוחו [=מובטח לו] להביא לסלילת שבילי מחשבת האמת בהבנת המציאות ולידי תפיסה נכונה של החיים [=ה"הליכות עולם"].¹⁹ המעבר מן ה"הלכות" אל ה"הליכות" הוא המעבר מן המעשה החיצוני אל עיצוב ההכרה והתודעה בדרך ה'. שינון הלכות פסוקות הוא המפתח להכרה זו, בתנאי שהלומד נותן את דעתו לא רק למקורה של ההלכה (מאין היא נובעת) אלא בעיקר למגמתה (לאיזו תפיסה היא מובילה). משל למה הדבר דומה? למעבר מקריאת תווי נגינה לנגינתם בפועל, שרק אז הם פורטים על הנפש.

העולה מסיום ספר "מורה הנבוכים", המבוסס על רעיון נשגב במקרא (ירמיה ט, כב-כג):

כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו, אל יתהלל עשיר בעשרו. כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי כי אני ה' עשה חסד משפט וצדקה בארץ, כי באלה חפצתי נאם ה'.

והרמב"ם מפרש אותם על אתר. וזה לשונו:

רוצה לומר, מטרתי שיהא מכם חסד וצדקה ומשפט בארץ, שהמטרה להידמות בהן ושיהיו אלה הליכותינו. נמצא כי התכלית אשר הזכיר בפסוק זה היא, שהוא ביאר כי שלמות האדם אשר בה יתפאר באמת, היא מי שהגיע להשגתו יתעלה כפי יכולתו, וידע השגחתו על בראיו בהמצאתם והנהגתם היאך היא, והיו הליכות אותו האדם אחר אותה ההשגה, מתכוון בהן תמיד, חסד צדקה ומשפט – להתדמות במעשיו יתעלה.

זו מטרת כל התורה כולה. מתחילים בספר המדע ("השכל וידוע אותי") ומסיימים בספר שופטים, בהנהגה ("עושה חסד משפט וצדקה בארץ").

יתרון המהדורה והנחיה ללומד

כפי שנפרט להלן, יצאו לאור בדורנו כמה מהדורות מדויקות חשובות ששמו להן למטרה להביא לפני הלומד את דברי רבנו במדויק, ככתבם וכלשונם, בצירוף שינויי הנוסחאות ושאר הוספות מועילות סביב לדברי רבנו. אולם דווקא מתוך ריבוי שינויי הנוסחאות וחיבורי המפרשים שנדפסו במהדורות אלו, מתקשה הלומד לרוץ בתורתו ולשננה בקריאה שוטפת, ואף נמנעת ממנו ראיית דבריו בכללותם וסקירת נושאים שלמים מן החיבור במבט אחד.

יתרונו של החיבור במהדורה המדויקת שלפנינו, שאין בה פירוט של כל חילופי הנוסח ושאר הוספות, הוא בעצם הנגישות בה גם לעיון ראשון, בידיעה שלמה שאין צורך לבדוק אם אלו דברי הרמב"ם, בבחינת "נִיְיִי ספר ונחזי". עיון מעמיק יותר בנוסחאות כתבי היד או בפירושים אחרים, הלוא הוא מצוי ואפשרי על ידי המהדורות האחרות. יתרון נוסף של מהדורה זו הוא במתן אפשרות ללומד להתרכז בדברי הרמב"ם ולא בפירושיהם של אחרים.

נוסף על כך, במהדורה זו יכול הלומד ל"רוץ" על פני הפרק ואף לסקור פרקים שלמים במבט אחד, לעמוד על מבנה ההלכות, היקפן וסדרן, ולחרוז הלכה להלכה

כיצד יחשוב ישראל. משמעותה של ההכרעה בין דעות החלוקות בדין ובמעשה ומבטאות גישות השקפתיות מנוגדות זו לזו היא קביעת עדיפות להשקפה מסוימת בחיים. המשפט התלמודי המפורסם, "אלו ואלו דברי אלהים חיים", אינו מסתיים באמירה זו בלבד אלא בהכרעה הברורה: "והלכה כבית הלל" (בבלי עירובין יג, ב). כלומר, אלו ואלו מציגים נקודות מבט נכונות של החיים, אך יש להכריע לטובת החשובה שבהן. הבנה זו היא המעניקה להלכה משמעות של השקפה. אם נדע את ההלכה כולה על כל היבטיה, נוכל להבין את המארג ההשקפתי שהתורה ומוסריה מנסים לטעת בנו.

במכלול השלם של ציוויי התורה, באים לידי הכרעה כל היבטי החיים. באמרנו "השלם", כוונתנו ל"תורה שבעל פה כולה". לכל דין יש פנים אחרות המשתקפות בו, והאדם צריך לא רק לשנן את ההלכות, לא רק לקיימן או לשאוף לקיימן, ולא רק להבינן, אלא להכיר בהן ולחיות אותן. תביעה זו טומנת בחובה מאמץ של לימוד, של תיאום הדינים ושל העמקה גדולה במסקנותיהם. מבחינה זאת, ספר "משנה תורה" אינו רק חיבור הלכתי, "לידע ביאור האסור והמותר וכיוצא בהם משאר המצוות" (הלכות יסודי התורה ד, ג), אלא חיבור הכולל גם עניינים של השקפה, לא רק עקב שיבוץ דברי הגות ומוסר בו, אלא בעיקר משום שההלכה היא ביטוי של ההשקפה והדעה, והקשר האמיץ שבין ההלכה לבין ההגות יש בו כדי לסנן השקפות של הבל ורעות רוח.

נמצא שיש תשובה לשאלה המנקרת בלומד שיש בו דעת לשאול 'למה כל איש ואישה צריכים ללמוד את עבודת הקרבנות, הרי לא כל אדם כהן, ובוודאי לא כל אדם כהן גדול'. התשובה הפשוטה היא שאם לא נלמד, איך יתממש החלום? איך נבנה בית מקדש? והתשובה המתחדדת כאן היא גדולה יותר: כל אלו מלמדים אותנו איך לחשוב כיהודים. אם אין האדם יודע מה עושים בבית המקדש ובבית דין, חסר לו דבר מה גדול וחשוב.

"משנה תורה" ו"מורה הנבוכים"

מבחינת קשר כל ינתק זה של הלכות והליכות, במקום שמסתיים "משנה תורה", מתחיל "מורה הנבוכים", ספר ההגות שכתב הרמב"ם, ובמקום שמסתיים "מורה הנבוכים", מתחיל "משנה תורה".

שני הספרים הם שני מבטים לאותו דבר. גם הספר הפותח והספר המסיים את "משנה תורה" תואם את המסר הגדול

הוספתי בכל יום שילמדו... קצת דינים מהרמב"ם... וכתב מהר"ש בן הרשב"ץ ז"ל בתשובותיו סימן נ"ב, דאם לומד שני דינים מהרמב"ם, מקיים 'שונה הלכות בכל יום' ומובטח לו שהוא בין עולם הבא".

ודברי הראי"ה קוק בעניין זה ברורים (איגרות א קכה):

כמדומה שראוי להתרגל הרבה בחזרת הרמב"ם כסדר, פרק או פרקים בכל יום כפי האפשר, פעם בלא נושאי כליו ופעם עם נושאי כליו היותר עקריים, אבל העיקר החזרה ההקפית, שבהמשך העניין כמדומני שעתיד ספר "היד" להיות המעין המרכזי לתלמידי חכמים, ע"פ סדרי הלימוד שבהכרח יחודשו.

לימוד של ספר "משנה תורה" מותאם לכל העם נוסד לפני דור אחד על ידי הרבי מליובאוויטש, יחד עם כל ישראל במסלולים של פרק ליום או שלושה פרקים ליום.

וראוייה לציון איגרת הרמב"ם ליהודי שלא ידע עברית על בוריה אך עסק בחיבור ככל יכולתו, שכתב לו רבנו לחזקו, שכל מה שילמד, ואפילו פסוק אחד או הלכה אחת, הרי הוא מקיים מצוות תלמוד תורה. זאת ועוד, הרמב"ם מדריכו להשתדל ללמוד את לשון הקודש כדי שיוכל להבין את ספר "משנה תורה", "כי הוא קל להבנה וקל מאוד לדעת אותו, ומשתרגיל את עצמך בו בספר אחד, תבין את כולו".²²

ונחתום בדברי הרמב"ם לתלמידו ר' יוסף ב"ר יהודה הבאים בפתחת כרך זה (איגרות הרמב"ם, עמ' קלה-קלו):

וכבר הזהרתיך שלא תתשל עד אשר תדע את כל החיבור, ויהיה הוא ספרך, ותלמדהו בכל מקום, כדי שתשיג את כל תועלתו.

אפשר (גם על פי המקור בערבית) להגות את המילה "ותלמדהו" בשתי דרכים, וְתִלְמְדֵהוּ או וְתִלְמְדֵהוּ. מכל מקום, משעה שתלמדהו תחפוץ גם ללמדהו לאחרים.

בכל רחבי התורה, ולקיים בכך את מה שקבעו חכמים (בבלי: ברכות סד, א; הוריות יד, א) כי "סיני", כלומר מי שבקי בתורה ומשנתו סדורה, עדיף על "עוקר הרים", כלומר מי שהוא חריף ומפלפל בתורה, שאין משנתו סדורה. וכפי שכבר ראינו, הקשרים הפנימיים בין פרטי ההלכות מרחבי התורה הם המעמידים כללים ברורים על תפיסתה השלמה של התורה.

מתוך כך, ראינו להעמיד לפני כלל ישראל מהדורה שלמה מבוזרת ומדויקת בארבעה כרכים, קרובה ביותר לאשר יצא מתחת ידי הרמב"ם וכעיקר חפצו: מהדורה שניתן ללמוד ממנה את דברי הרמב"ם בכל עניין, לימוד על מנת לעשות, בין בסקירה כללית של נושא מסוים במבט עין אחד בין בליווי לימוד התלמוד, ואף תוך כדי לימוד "הדף היומי", שהרי מטרת דיוני התלמוד אינה אקרוסטיקה מחשבתית ואיסוף ידע, אלא לחיות כיהודי בתודעה ובמעשה.²¹ לשם כך נועדה ההכרעה ההלכתית, ובה יש לסכם את המשא ומתן התלמודי.

לימוד שיטתי של ספר "משנה תורה" מציב לפני מי שלומד כמעט כל נושא בתורה שבעל פה תשתית רחבה וסדורה, מגדלור המסמן לו את נתיבי מחשבה ומעשה. גם ללומד בים התלמוד מובטח שבדברי התלמוד יהיו סדורים ונהירים, בין אם ילמד את הרמב"ם בתחילה, בין אם ילמדהו כסיכום, ואף במהלך לימודו, בהפניות ל"מיימוני" שבציוני "עין משפט" שבשולי הדף.

יתרה מזאת, ראוי ללמוד את הרמב"ם כסדרו, בין ברהיטות בין בעיון, כקריאת קודשם וכמעשיהם של חכמים גדולים, כגון בעל "חקרי לב", או כדברי הרמח"ל (בסוף ספרו "דרך חכמה"):

מה שצריך כל הרוצה להיות חכם בישראל לדעת תחילה הוא... שידע לימוד הש"ס... אחרי כן צריך שילמוד ספר היד החזקה להרמב"ם מראשו לסופו.

החיד"א מספר שתיקן תקנה בעניין זה (דבש לפי, מערכה ח, מא):

ויהי רצון שיזכנו ה' לשמור את כל דברי התורה הזאת לעשותם.

פרק ב: נוסח משנה תורה

מהדורות נוסח החיבור

תיאורו של הרמב"ם לבוש בכסות יוונית נוגע אף הוא באיסור תורה כיוון ש"אין הולכין בחוקות הגויים ולא מידמין להם, לא במלבוש ולא בשיער... הכל בעניין אחד הוא מזהיר: שלא יידמה להם, אלא יהיה הישראלי מובדל מהם וידוע במלבושו ובשאר מעשיו, כמו שהוא מובדל מהן במדעו ובדעותיו" (שם יא,א).

הגדיל לעשות יותר מכולם האמן, כנראה יהודי משומד או נוצרי, שנשתרבה יצירתו לתוך שטר כסף במדינת ישראל, בתארו את הרמב"ם כדמות חכם דת מוסלמי, גלוח פאות, שהוא איסור מן התורה, ואין עיוות גדול מזה!

למעלה מעשרת אלפים שיבושים

מה שנעשה לרמב"ם בדמות דיוקנו מאפיין בזעיר אנפין את שעשו במהלך הגלות לנוסח יצירתו היחידאית והעצומה, "משנה תורה". כאמור, מיום יציאתו לאור ועד היום, עבר החיבור במבוכי הגלות עריכה ושינויים, מהם בזדון מהם בשגגה, והוא נמלא טעויות רבות מספור, שינויים והשמטות של הצנזורה הנוצרית ותיקוני עריכה של מעתיקים ומדפיסים עמי ארצות או חכמים בעיניהם. הנוסח הנפוץ ביותר בארון הספרים היהודי, הפרטי והציבורי, הוא נוסח דפוס ורשא-וילנא, שיש בו למעלה מעשרת אלפים שינויים ושיבושים מן הנוסח המקורי. נביא ארבע דוגמאות אופייניות לשינויים הללו:

א. אות אחת של שגיאה ופולמוס גדול. לפי נוסח הדפוס, הרמב"ם כותב על חסידי אומות העולם (הלכות מלכים ומלחמותיהם ט"א; ולפי כתבי היד "מלכים ומלחמות"): "כל המקבל שבע מצוות ונזהר לעשותן – הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא, והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שציווה בהן הקב"ה בתורה, והודיענו על ידי משה רבנו שבני נח מקודם נצטוו בהן. אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת – אין זה גר תושב, ואינו מחסידי אומות העולם ולא מחכמיהם."

נוסח זה גרם לפולמוס גדול בעולם היהודי: מדוע אינם נידונים אף חכמים?! הדבר גרם להוציא לעז חינם על דברי הרמב"ם. האמת טמונה בנוסח

הטופס המקורי

לזערנו, אין בידנו ספר "משנה תורה" של הרמב"ם בכתב ידו, כי אילו היה בידנו, יכולנו להתייחס אליו כאל "ספר העזרה"²³, ובוודאי היה עלינו להדפיס את החיבור רק על פיו, שהרי בו עשה הרמב"ם את תיקוניו האחרונים גם לאחר שנתפרסם בימיו. ספר זה, ששנים רבות היה בידי צאצאיו, נעלם, ואנו מקוויים שניצול מפגעי זדים ושבקרב יזמן אותו האל ברוך הוא לידנו.

הדיוקן כמשל

מי אינו מכיר את דמות דיוקנו של רבנו הרמב"ם? דיוקנו המפורסם, המבוסס על ציור עתיק, זכה בשנת ה'תשמ"ג להתנוסס על שטר של אלף שקלים ישנים. דיוקן מפורסם פחות ממנו חקוק בתבליט בבית הנבחרים האמריקני, אות להיות הרמב"ם אחד האנשים שהטיעו את חותמם על החוקה האמריקנית, ובו הוא נראה כפילוסוף יווני אף הוצב פסל שלו בעיר הולדתו, קורדובה, בשנה ה-800 ללידתו לפי אחת המסורות.

ואולם שלושת הדיוקנאות הללו הם פרי דמיונם של אמנים, משום שבדורו של הרמב"ם לא נהגו לצייר דיוקנאות של תלמידי חכמים, וממילא ודאי שכל הציורים נעשו מאות שנים לאחר שהתפוגג זיכרון דמותו. לדידנו, אין הציור חשוב כל כך, שהרי אין אנו יודעים איך נראו אבות האומה, ואין בדבר כדי להפחית

מחשיבותם בעינינו. דברי הרמב"ם בעניין זה נוקבים דיים וראויים לשינון (אבל ד,ה):

ומציינין [=מסמנים] את הקברות [כדי שידעו הכהנים להתרחק מהם], ובונין נפש [=ציון או מצבה] על הקבר. והצדיקים – אין בונים להם נפש על קברותיהם. דבריהם הם זכרונם. ולא יפנה אדם לבקר הקברות.

אך הבעיה אינה בניסיון לצייר דיוקן דמיוני של הרמב"ם, אלא שבשלושת המקרים, הרמב"ם, מושא היצירה, ודאי היה מתקומם לתבנית דמותו. עשיית פסל של אדם אסורה מן התורה כחלק מאיסורי עבודה זרה: "ואין אסור לצור לנואי אלא צורת האדם בלבד" (עבודה זרה ג,י).

לא הבאנו אלא מעט שבמעט כדי שלא לייגע את הקורא. קיצורם של דברים: המבקש לעמוד על לשון הזהב של הרמב"ם, אינו יכול לעשות זאת אלא מתוך מהדורה מדויקת ומוגהת על פי כתבי היד העתיקים והמהימנים של החיבור.

המהדורות בדורנו

כדי להבין את ערכה של המהדורה שלפנינו, נדון בקצרה במהדורות העיקריות של חיבור זה:

א. המהדורה השכיחה של "משנה תורה", מהדורת דפוס ורשא-וילנא. כאמור, מהדורה זו משובשת עד מאוד.

עם הכרת חשיבותן של נוסחאות מדויקות בכלל, ובפרט בלשונו הטהורה והמדוקדקת של הרמב"ם, שתר בעצמו אחר נוסחאות מדויקות,²⁵ יצאו לאור בדורנו כמה מהדורות מוגהות ומדויקות על פי כתבי היד העתיקים והמהימנים. ואלו הן:

ב. מהדורת מו"ר הרה"ג יוסף קאפח זצ"ל, גדול מהדירי הרמב"ם ומפרשיו בדורנו, שעמל כל ימיו להוציא לאור את חיבורי קדמוניו מוגהים ומדויקים על פי כתבי יד מהימנים. בראש פועלו היו כתבי הרמב"ם: פירוש המשנה, איגרות הרמב"ם, ספר "ביאור מלאכת ההיגיון", "מורה הנבוכים" ו"ספר המצוות". גולת הכותרת של עבודתו הייתה מהדורת מופת של "משנה תורה" על פי כתבי יד מתימן בכ"ה כרכים (הוצאת מכון משי"ה, תשמ"ד-תשנ"ו), עם ליקוט מדברי הפרשנים ופירוש לשון הרמב"ם על פי הרמב"ם עצמו בשאר כתביו (=הרמב"ם על פי הרמב"ם).

ג. מהדורת הרב שבתי פרנקל עם המפרשים היסודיים ותוספות מועילות (הוצאת בני יוסף, תשל"ה-תשס"ו). לפני עורכי מהדורה זו עמדו כתבי יד רבים ודפוסים ראשונים של "משנה תורה". אף על פי שיש להעריך את המלאכה הרבה שעשו בהשוואת הנוסחים הללו,²⁶ החלטתם להעמיד לפני הקורא נוסח עיקרי המבוסס על ספרי הדפוס הראשונים, אף כשברור שהוא שגוי ("נמנענו בדרך כלל מלקבוע בפנים שינוי נוסח משמעותי שאינו מצוי באחד מספרי הדפוס"), ולהניח בסוף הכרך, בנבכי "ליקוט שינויי נוסחאות", את נוסח כתבי היד, אף אם ברור שהוא הוא המדויק, מערערת את קביעתם: "חושבים אנהנו כי זכינו להעמיד את דברי רבנו, כפי שיצאו מתחת ידו". אמנם בדפוסים הראשונים שנדפסו לפני תחילת פעולתה של הצנזורה הנוצרית, נשתמרה מסורת טובה יותר מזו שבדפוסים האחרונים, אך עדיין הסתמכות עליהם אינה מאפשרת להתקרב כראוי אל

כתבי היד, המסלק כל קושי: "אין זה גר תושב, ואינו מחסידי אומות העולם אלא מחכמיהם".

ב. ניסיון תיקון שנבע מאי הבנת הלשון יש בהלכות ברכות (אהבה ו,ג): "כל את המלח – צריך נטילת ידים באחרונה". כמה מעתיקים, והמדפיסים בעקבותיהם, לא הבינו שמשמעותה של המילה "כָּל" היא 'מִדְר' (ראה ישעיה מ,ב). כלומר, מי שמודד מלח עלול לגעת בעינו ויש בדבר משום סכנה, ולפיכך עליו ליטול ידיו כדין מים אחרונים בסעודה. לכן, שינו המעתיקים את הנוסח המקורי וכתבו: "אכל את המלח – צריך נטילת ידים באחרונה", ומקצתם שיבשו בדרך אחרת: "כל שהמלח בו...". הנוסח האחרון השתרבב לכל דפוסו החיבור בתוספת שיבוש: "כל פת שהמלח בו...". פרשני הרמב"ם, שעמד לפניו הנוסח המוטעה, התקשו מאוד בדבריו, וניסו לתרצם בדרכים רחוקות ודחוקות. אף הראב"ד, שנוזק ואמר "וחיי ראשי, קלקל עלינו את הלשון", לא ידע שהמעתיק הוא שקלקל, ולא הרמב"ם.

ג. הספר עבר עריכה קשה בידי הצנזורים הנוצרים, שהשמיטו ממנו הלכות שלמות בסוף הלכות מלכים ומלחמות הנוגעות לעניין המשיח ולתפקידו, ומחקו כל עניין העוסק בישו הנוצרי שר". ויתרה מן הכל, עיוותו כל מה שאמר הרמב"ם על הנוצרים ועל היהודים המשומדים, והמירו אותם במילת 'מומרים', דהיינו מי שהמיר והחליף את דתו, שאין לה שורש בהלכה היהודית, שהרי אין יהודי יכול להחליף את דתו ולעזוב את יהדותו. כך שיבשו דרך קבע גם את המילים 'גוי' ו'עבודה זרה' ומילים אחרות, והפכו אותן ל'עובד כוכבים ומזלות' או 'עבודת כוכבים ומזלות' וכיו"ב, שכמעט שאינם קיימים עוד בזמננו. אף בתיאור ענייני יחסי אישות שלא נראו להם, שלחו את ידם.

ד. ניסיון להתאים את הרמב"ם לדברי חז"ל כפי שהבינם המעתיק. בספר זמנים, הלכות חמץ ומצה (ו,יב), נאמר לפי נוסח כמה מכתבי היד והדפוסים האחרונים: "ומי שאכל מצה בערב הפסח – מכין אותו מכת מרדות עד שתצא נפשו". כלומר, האוכל מצה בערב החג לפני ליל הסדר, דינו מכת מרדות עד כדי מיתה. רבים מן הראשונים, ובעקבותיהם פרשני הרמב"ם, התקשו בדבר. נראה שמקורו של התיקון הוא בנוסח התלמוד,²⁴ "בעזרתו" ניסה המעתיק "להשלים" את נוסח הרמב"ם. ואולם עיון בכתבי היד המשובחים של הרמב"ם מגלה שהמילים "עד שתצא נפשו" נעדרות מן הנוסח המקורי.

פירוש מקורי ההולך אף הוא כשיטת "הרמב"ם על פי הרמב"ם". מהדורה זו, שעיקרה הוא הפירוש, מבוססת בדרך כלל באופן מוחלט על כתב יד יחיד, שנבחר בשל עתיקותו ומהימנותו.

ה. מהדורת "רמב"ם מדויק" להרב יצחק שילת שליט"א. עד כה הופיעה במסגרתה כמחצית מספר "משנה תורה" (הוצאת שילת, תש"ס ואילך). מהדורה זו מבוססת על כתבי יד עתיקים מהימנים בהקבלה לתצלומי דפוס ורשא-וילנא. נציין כי אף שנקט הרב שילת בשיטה אחרת בבחירת כתבי היד, הוא מכיר במעלת נוסחם של כתבי היד התימניים הקדומים, ולאורך מהדורתו באו גם נוסחאות כמה מן המהימנים שבהם. רבות מהכרעותיו של הרב שילת אף הן כלולות במהדורתנו.

ו. מהדורת מכון ממרא (מצויה באתר האינטרנט: www.mechon-mamre.org, המתעדכן בקביעות) להרב שלמה בן אברהם שליט"א ולצוות תלמידי החכמים המסייעים עמו, המבוססת על רוב כתבי יד תימן במהדורות קאפח ופרנקל. חסרונה של מהדורה זו הוא בהחלטה לקבוע את הנוסח על פי רוב כתבי היד ולא על פי איכותם, בייחוד במקומות שברור (גם מתוך הערות במהדורות הרב קאפח ופרנקל על נוסח זה!) שהטעויות או אי ערכון הנוסח למהדורה האחרונה נשתכלפו,²⁹ או במקומות בהם יש עדות של הרמב"ם או אחד מצאצאיו על הנוסח הנכון. אף על פי כן, מהדורתנו קרובה מאוד למהדורה זו, והערכנו על אתר על השינויים המשמעותיים ביניהן.

הנוסח המקורי של החיבור, כפי שניתן לעשות זאת באמצעות כתבי היד הטובים של החיבור. בעיקר יש להעיר את שכבר העירו רבים: מהי חשיבותו של הדפוס דווקא? וכי מספר המצטטים את הנוסח מהווה ערובה לדיוקו?²⁷ וכי כל מה שמודפס קדוש ייאמר לו בשל תפוצתו הרבה?²⁸ וכי הדפוס לא נדפס על פי כתבי יד (ומקור תמיד עדיף על העתק)? והלא כמה וכמה דורות, כשלוש מאות שנה, עברו למן הופעת "משנה תורה" ועד להמצאת הדפוס. וכי לא נשתרבו עד אז טעויות? והלא עוד בימי הרמב"ם נתרבו הטעויות מחמת שגיאות העתקה מכלי שני ושלישי, כפי שניתן לראות בתשובותיו ואיגרותיו, וכמו שמוכח בכירור גם מכתבי היד שנעתקו בשנות חייו (ראוי לציין שבכרכים האחרונים שיצאו לאור במהדורת פרנקל, חזרו בהם עורכיה מדרך זו וקבעו את הנוסח על פי כתבי היד).

מכל מקום, נעזרנו רבות בחילופי הנוסח שבמהדורותם, שהובאו בשולי הדף ובהרחבה ב"ילקוט שינויי הנוסחאות", ובדרך שהמליצו עורכי המהדורה: "כל הרוצה לדון בענייני דקדוק לשונו של רבנו ראוי לו לתפוס עיקר את נוסח תימן כפי שימצאנו במדור שינויי נוסחאות". הלומד במהדורת פרנקל שיבוא לממש המלצה זו יתייגע רבות, ולבסוף ילאה וירגיל על לשונו את נוסח הדפוסים הראשונים, וחבל.

ד. מהדורת "יד פשוטה" להרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א. עד כה יצאו במסגרתה כמחצית מספר "משנה תורה" (הוצאת מעליות, תש"ן ואילך). מהדורה זו מגלה את מקורות הרמב"ם, בתוספת

מאפייני נוסח הרמב"ם במהדורתנו

במשך כל הדורות. מתוך ספריהם מוכח שלא העיזו מעתיקיהם לשנות כלום ממה שהיה לפנייהם. גם ניכר שהיו הסופרים בני תורה יותר מחבריהם בשאר ארצות הגולה, שבהם היו רוב הסופרים פועלים שכירים ולא למדנים. וכל הרוצה לדון בענייני דקדוק לשונו של רבנו ראוי לו לתפוס עיקר את נוסח תימן כפי שימצאנו במדור שינויי נוסחאות.³⁰

לכך יש להוסיף שבני תימן פסקו על פי הרמב"ם בכל דבר, למעט חריגים שנער יספרם. ובכלל, קשריהם של בני תימן עם הרמב"ם וקשריו עמהם אינם זקוקים להוכחה. נוסח הרמב"ם שימש להם הלכה למעשה מסורת קבלה חיה ושוקקת, והרי "הקבלה והמעשה עמודים גדולים

נוסח ההלכות וחילופי הנוסח

נוסח היסוד מבוסס על מהדורת מו"ר הרב קאפח זצ"ל, שנערכה על פי כתבי היד התימניים שהיו ברשותו, מתוך הכרעה מלומדת ומבוססת בין כתבי היד. וכבר יצא בעולם כולו טיבם וטבעם המעולה של כתבי יד תימן, כפי שכתבו עורכי נוסח מהדורת פרנקל בראש "ילקוט שינויי הנוסחאות":

על טיבם של המקורות ראינו להעיר בקצרה: ספרי תימן בני סמכא הם יותר מכולם. מפורסמת הצטיינותם של בני תימן מכל שבטי ישראל בדיוקנותם ובהקפדתם הנפלאה לא לשנות מן המקובל. וידוע שהיו ספרי רבנו עיקר לימודם

מקום שהנוסח המסופק יש בו משמעות להלכה, הערנו על הנוסח האחר. בשום מקום לא ראינו לסטות מן הנוסח העיקרי מתוך סברה, אם לא מצאנו כתב יד מהימן התומך בה.³¹

בהכרעות הנוסח הסתייענו בנוסח המשנה בכתב יד קודשו של רבנו, שנוסחה עזר להכריע במקרים מסופקים. כמו כן, הסתייענו בתשובות הרמב"ם³² ובעדויותיהם של ר' אברהם בנו ושל ר' יהושע הנגיד, אחד מצאצאיו, שהיה בידם הטופס המקורי של "משנה תורה" שנכתב על ידי הרמב"ם. אף השתמשנו בטיוטות של דפים מן החיבור בכתב יד קודשו של רבנו שנשתמרו בגניזת קהיר. אך שרידים אלה שימשו אותנו רק כתנא דמסייע לנוסח שבכתבי היד.

השתמשנו בפירושו המשנה גם בענייני כתיב השרויים במחלוקת בין כתבי היד. כך נקטנו בכתבי 'סומא' באל"ף, כדרכו העקיבה של רבנו בפירושו המשנה; בכתבי 'חרס' בסמ"ך, ככרוב מופעיה של מילה זו שם; בכתבי 'אמתי', ולא 'אימתי' (אך ניקדנו אַמְתִּי בצירה באל"ף ולא בפתח כפי שניקד רבנו); וכן בכתבי 'אי זה' וגם 'אי זו' בשתי מילים, כנהוג בכתב יד רבנו כמעט בכל מקום.

במקומות אחרים לא איחדנו את הכתיב, אם רבנו לא נקט אחידות בכתב ידו, והשארנו זו לצד זו את הצורות 'גומה' / 'גומא', 'שומא' / 'שומה', 'הנאה' / 'הניה' ועוד.

ראוי לציין כי במקומות שיש מספור בכתבי היד, כגון במניין המצוות, בא בכתבי היד המספר שישה-עשר תמיד בצורה "ו", ולא "טז" כמקובל בימינו. בעניין זה נשארנו נאמנים לכתבי היד. לעומת זאת, במספור ההלכות, שיסודו בדפוסים, נקטנו "טז" כמקובל בהם.

לא טרחנו לפרט את כל חילופי הנוסח וסיבות הכרעותינו, שהרי דבר זה מן הנמנע הוא במהדורה מעין זו, וציינו רק חילופי נוסח משמעותיים. סוף סוף הלוא מי שנוקק להם יכול למצוא אותם במהדורות האחרות ולעקוב בעצמו אחר הליכתנו בדרך ההכרעה המתוארת לעיל. ראוי לציין כי על אף ההבדלים בין הנוסח שהתקבל במהדורתנו לנוסח מהדורת הרב קאפח, השינויים שיש בהם הבדל הלכתי מעטים הם ביחס. על ההבדלים הללו הערנו בחילופי הנוסח.

לאמתם של דברים, משעה שאדם משתמש במהדורות המבוססות על כתבי יד משובחים, מספר חילופי הנוסח המשמעותיים, שאינם ענייני ניסוח אלא הכרע הלכתי אחר, אינו רב יחסית.

לסימונים של חילופי הנוסח ראה נספח לראשי תיבות. לא כללנו חילופים בין מ"ם סופית לנו"ן סופית, ולא טרחנו לבדוק אותם אלא במקום שיש לדבר משמעות. אך גם

בהוראה, ובהן ראוי להיתלות" (שמיטה ויובל י,ו). גם סדר התפילות של הרמב"ם (בסוף ספר אהבה) מגלה זהות כמעט מושלמת בהשוואה לנוסח התפילות התימני העתיק.

בדור האחרון נעשו בירורים חשובים רבים בדרכי הכרעת הנוסחאות של החיבור על ידי עורכי המהדורות המדויקות, תלמידי חכמים ומלומדים. בניסיון לשכלל את הנוסח עד מקום שידנו מגעת, השוינו את נוסח היסוד לנוסח מהדורות מדויקות אלו. במקומות שהמהדירים חלוקים ביניהם בדבר הנוסח המתוקן, רשמנו בשולי ההלכה את הנוסח האחר בלי להכריע ביניהם, והלומד יבחר את הנוסח שהוא מעדיף. השתדלנו בדרך זו לכלול את עבודת המהדורות השונות ואת דרכי הכרעותיהן בין כתבי היד ולהניח לפני הלומדים דבר שלם שאינו שנוי במחלוקת.

לפנינו עמד גם תצלומו של כתב יד אוקספורד 577 (הונטינגטון 80) – כתב יד עתיק ומשובח המחזיק את הספרים "המדע" ו"אהבה", שאושר על ידי רבנו בסוף ספר אהבה, לפני סדר התפילות, בכתב ידו: "הוגה מספרי, אני משה ברבי מימון זצ"ל". כתב היד הועתק כנראה מכלי שני או שלישי, ועל כן לא היה באיכות טובה, ולאחר מכן הוגה מספרו של הרמב"ם והושבח נוסחו. מכל מקום, ודאי שאינו כ"ספר העזרה" ואינו נקי משגיאות. ואולם מעלתו העיקרית היא בהגהות שנעשו בו, רובן על ידי העברת קו מעל המילים או על גביהן לצורך מחיקתן. אך מי ידע לומר על כל הגהה והגהה איזו נעשתה מתוך ההשוואה ואיזו לא? איזו נעשתה על ידי הסופר בשעת ההשוואה ואיזו נוספה בשנים שלאחר מכן? ובמילה שאינה מוגהת, המתוקנת היא או שנעלמה מעיני המגיה?

לכן, גרסנו כגרסת כתב יד זה רק במקומות שבהם הגרסה מאושרת בכתבי יד מעולים ועדי נוסח מהימנים אחרים. וכשיזכר היה שנוסחו משובח מנוסח כתבי היד האחרים, אף לא הערנו על הדבר. כך לא ציינו שינויי נוסח שאין בהם כדי שינוי משמעות.

הנוסח שבמהדורתנו הושווה באמצעות צוות מגייהם וכלים ממוחשבים לנוסח כל המהדורות המדויקות הנזכרות לעיל באדיבות המהדירים. במקרים חשובים של ספק, אף טרחנו לבדוק את הנוסח בכתבי יד תימניים עתיקים אחרים, שתצלומיהם נמצאים במכון לתצלומי כתבי יד עבריים שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. באמצעות כל זאת עלה בידנו בסייעתא דשמיא לנכש טעויות סופר רבות שנפלו במהדורת קאפח. בכל מקום שמצאנו שנוסח מהדורת קאפח יחידאי, ביכרנו את הנוסח שכרוך בכתבי יד תימן המדויקים, פרט למקרים של ספק, שהערפנו בהם את נוסח מהדורת קאפח. בכל

באקדמיה ללשון העברית, גברא רבא הבקי באוצרות הלשון ובגורסאותיה העתיקות.

אף שהרמב"ם לא פסק את חיבורו, פסקנו את הטקסט למען ירוץ הקורא בו. במקומות שמשמעות ההלכה אינה מוכרעת והפיסוק עשוי להביא למחלוקת בהבנת ההלכה, נמנענו מלפסק.³⁷ כמו כן, כדי להקל על הלומד, פתחנו את ראשי התיבות שבכתבי היד.

ואלה כללי הפיסוק העיקריים: קו מפריד בא בדרך כלל לפני פסק ההלכה, כגון: "כל השומע ברכת השם – חייב לקרוע" (הלכות עבודה זרה ב,י). ואם המקרה מתחלק לשני חלקים או יותר, באות נקודתיים בפתחת ההלכה, נקודה-פסיק בין החלקים וקו מפריד לפני כל פסק, כגון: "היה לפניו עשיית מצווה ותלמוד תורה: אם אפשר למצווה להיעשות על ידי אחרים – לא יפסיק תלמודו; ואם לאו – יעשה המצווה ויחזור לתורתו" (הלכות תלמוד תורה ג,ד). במובאות מדויקות מן המקרא ומן התפילה, באים גרשיים לפניהן ולאחריהן, כמקובל. בשאר ציטוטים בא גרש אחד לפניהם ולאחריהם,³⁸ כגון: "ושואלין את הגדול שבעדים ואומרין לו 'אמור מה ששמעת בפירוש', והוא אומר..." (הלכות עבודה זרה ב,ח). כך שומנו גם שמות וכינויים בדרך זו, כגון: "הגדול בחכמה שבכולן – מושיבין אותו ראש עליהן, והוא 'ראש הישיבה', והוא שקורין אותו חכמים 'נשיא' בכל מקום..." (הלכות סנהדרין א,ה).

תיבת "של" נדפסה במהדורותנו חבורה התיבה שלאחריה, כמנהג בכתבי היד ובמסורות המדויקות של לשון חז"ל; כגון "תלמידו של משה רבנו" = תלמידו של משה רבנו; "חבית שליין" = חבית של יין (בצורה זו יש משמעות גדולה לניקוד הלמ"ד, להבחין אם כלולה בה ה"א היידוע; כגון: "שלשבת" = של שבת, "שלשבת" = "של השבת"). נוכחנו לדעת כי ההרגל בקריאת "של" חבורה למילה שלאחריה נקנה בזמן קצר, ויש בכך כדי להביא את הלומד לשימת לב ללשון חכמים, לסגנונה המיוחד ולמשמעותה השונה לעתים מלשון ימינו.

הניקוד

אלפי שעות שוקעו בניקוד הספר, להאירו ולהחיותו, בידענו, כעדותם של חכמים, כי אלו "שהקפידו על לשונם – נתקיימה תורתם בידם". מסורות ישראל והגיית עדות ישראל עמדו לפנינו, כמו גם הגייתם בלשון המקובלת כיום. פעמים רבות קשה לציין צורות הגייה שונות כשגיאות, כעילגות לשון או כמסורות מפוקפקות, משום שהן עשויות לשקף פנים רבות וגוני לשון.³⁹ עד שהאדם בא להכריע ביניהן, הוא כורע תחתיהן, מהלך על חבל דק ואינו נקי מן הספקות לעולם. לעתים אף לאחר הכרעה

כשיש שינוי בולט יותר, ויתרנו על הערת חילוף נוסח אם אין בחילוף הנוסח משמעות ללומד הפשוט.³³ נקטנו מדיניות זו מתוך ניסיונו להיות מכוונים אל מטרתה של מהדורה זו. בידענו שכל חילוף נוסח מסיט את תשומת הלב, שאלנו את עצמנו אם הערת הנוסח מוצדקת.³⁴ אנו מקווים שעלה הדבר בידנו, מפני שבסופו של דבר, לשון הרמב"ם המדויקת תופסת במהדורותנו את עיקר הדף, וחילופי הנוסח טפלים לה.³⁵

חלוקת ההלכות

הרמב"ם חילק את ההלכות ליחידות קצרות, "כדי שיהיו סדורים על פה" (הקדמה, מ). סימן של סגול הפוך ולאחריו רווח הבדיל בין הלכה לחברתה. ואולם החלוקה שבכתבי היד של החיבור נשתבשה בידי מדפיסי החיבור, ובמהדורת הדפוס הנפוצה ביותר, דפוס ורשא-וילנא, מצינו מאות רבות של הלכות שאינן מתאימות לחלוקה שבכתבי היד, אם משום שכמה הלכות בכתבי היד אוחדו בדפוסים להלכה אחת אם להפך. לכן החלטנו להחזיר עטרה ליושנה באופן בולט וברור, ולהביא את תחילתן של ההלכות שבכתבי היד בשורה חדשה ולהניח רווח בין הפסקאות. הדבר נעשה על פי מהדורת קאפח ושאר המהדורות, כולל מהדורת פרנקל, שחלוקת ההלכות שבה מבוססת, כעדות עורכיה, על "כתבי יד של ספרי הרמב"ם שבאו מתימן, הידועים כמדויקים ומוסמכים ביותר, ומסתבר שלא שינו כלום מחלוקת ההלכות שעשה רבנו".

הרמב"ם לא מספר את הלכותיו. מספור ההלכות הנרחב בא לראשונה בדפוסים. בדרך כלל, חלוקת ההלכות המקורית נוחה וקלה יותר מן החלוקה שבדפוסים. ראה מקרה קיצוני בהלכות תשובה, פרק ט, שבו מחולק הפרק בדפוסים רק לשתי הלכות, וכן בפרק א בהלכות עבודה זרה, המחולק בדפוסים לשלוש הלכות, ואילו בכתבי היד יש בו עשרים ואחת הלכות, ומצאנו שחלוקה לא מדויקת גרמה לעתים לטעויות מהותיות.³⁶

מספור ההלכות במהדורה זו נעשה על פי דפוס ורשא-וילנא הנפוץ, שלעתים הוא בא באמצע ההלכה, והוספנו להם מספור נוסף תחתיו א, 1, 2, 3 וכדומה. רק את ההלכות שבהקדמה, בנוסח ההגדה ובסדר התפילות, שלא מוספרו בדפוסים, מספרנו על פי החלוקה בכתבי היד.

הפיסוק

מטרת המהדורה לשמש בכל בית בישראל כספר השווה לכל נפש. משום כך נעשה מאמץ אדירים בניקוד הספר ובפיסוקו, בניצוחו של ד"ר יחיאל קארה הי"ו, חוקר בכיר

המשנה של רבנו (כלאיים ב,ה ועוד) מנוקד 'אָסְטִס', אך אנו ניקדנו 'אָסְטִס'. דוגמה לשיטה זו ניתן לראות גם בניקוד המילה 'נֹאִי' (הקדמה, מצוות לא תעשה ד ועוד). מילה זו באה בכתב היד של פירוש המשנה, הן בנוסח המשנה הן בפירוש, בכתב באל"ף ובחיריק תחתיה: 'נֹאִי' (תעניות ד,ז ועוד). ומאחר שהרמב"ם כותב אותה בכתב זה בדרך הקבע, החלטנו לקיים את הכתיב, אך לנקדה 'נֹאִי', כמקובל בפי רובם המכריע של הקוראים בימינו. כך גם המילה 'טמאות' שכנראה הרמב"ם קראה טְמָאוֹת, ואנו ניקדנו, לפי דרכנו, טְמָאוֹת.

בדרך דומה נהגנו בצורות הריבוי של השמות המסתיימים בסופית "-ות", כשניקדנו את הסופית "-יות", כגון 'צְלִיּוֹת' (תלמוד תורה ה,יד), אף שבפירוש המשנה הסופית מנוקדת בדרך הקבע "-יות", כגון 'אֲמִנִיּוֹת' (ביכורים ג,ג) או 'טְעִיּוֹת' (גיררות ה,א), ואף על פי שמסורת זו מקוימת בפי רבים עד ימינו אלה.

יחד עם זאת, ברי שקיימנו צורות אופייניות למסורות קדומות המשתקפות בכתב היד, כגון 'קְרִיַת שְׁמַע' [=קריאת שמע] או 'דֶרֶךְ בְּרִיּוֹת' [=רמאות] (דעות ז,ד).

דרך האמצע שנקטנו בניקוד המהדורה – מצד אחד שמירה במידת האפשר על הכתיב המיוחד שיצא מתחת ידי הרמב"ם, ומצד שני אימוץ שיטת ניקוד שלא תהא מזוהה בעיני הקורא בן ימינו – נגזרת מייעודו של החיבור ומאיכות דיוקו, ויש בה, כך אנו סבורים ומקווים, לעודד את הלימוד בחיבור זה בפרט ובחיבורי הרמב"ם בכלל מבלי לפגום במסורת העתיקה.

הפסוקים

הפסוקים נוקדו על פי מסורת תימן ומסורת כתר ארם-צובה.

קרי וכתוב: מילים מן המקרא שיש להן מסורת קרי שונה מן הכתיב, באות כפי שנהג רבנו, כקריאתו במקרא ולא ככתיבתו.

דילוג במובאות מן המקרא: כל מקום שכתוב בכתבי היד "וגו" או "וכו", המרנו את הקיצור בשלוש נקודות. ואם הדילוג אינו מצוין בכתבי היד, רשמנו במקומו שלוש נקודות בתוך סוגריים מרובעים: [...].

כתיב שם הוי"ה: בכתבי יד בא שם ה' בשלוש יו"דין, "י"י",⁴¹ כשפעמים היו"ד האמצעית או השלישית מוגבהת מחבורתיה. על מנת לשמר כתיב זה, אך יחד עם זאת לא לסרבל את עין הלומד, הסתפקנו בשני יו"דין.

ציוני המקורות: כל מופעי הפסוקים במקרא סומנו מחדש (כפי שכבר קדמונו בשאר המהדורות). הרמב"ם

מטפחת על פניו המחשבה 'כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה, ואם שניהם כאחד טובים'.

אין בידנו ספר "משנה תורה" מנוקד שיצא מתחת ידי הרמב"ם בכתב ידו. ואולם כאמור לעיל, בחסדי ה' עלינו נתגלה בדורות האחרונים טופס מקורי של פירוש המשנה (כולל נוסח המשנה) בכתב ידו של הרמב"ם לרוב סדרי המשנה, שניצול מפגעי הזמן והזדים באורח נס. ואף שכתב היד אינו מנוקד במלאו, אלא זעיר שם זעיר שם (בעיקר מילים שהגייטן מיוחדת), יש בו תרומה לא מעטה להכרת מסורת הלשון שהילכה בימי הרמב"ם.⁴⁰

מתחילה חשבנו לנקד את מהדורתנו ברוח הניקוד שבכתב היד של פירוש המשנה, אלא שנמנענו לבסוף מלעשות כן, מפני שאין בניקודן של המילים המועטות אשר נוקדו בכתב יד זה כדי ללמדנו על מסורת הלשון שהיתה בפי הרמב"ם במלואה. זאת ועוד, מילים מסוימות נוקדו בכתב היד פעם כך ופעם כך. מעבר לכל זאת, כיוון שמטרתנו הראשית להקל על הלומד, חששנו שהליכה במסורת קריאתו של הרמב"ם תיצור לעתים זרות העלולה להכביד על הלימוד הקל בספר. לכן, החלטנו שניקוד החיבור יהיה בעיקרו כדרך המקובלת בימינו למען ירוץ הקורא בו.

בהתאם להחלטה זו, נמנענו מלנקד מילים על פי מסורת ספרד, אם אין מסורת זו רווחת בימינו, אף שפעמים היא מתועדת במשנה או בפירוש המשנה של רבנו. דרך משל: ניקדנו 'שְׁמָא' ולא 'שְׁמָא', 'רְבִי' ולא 'רְבִי' ועוד. יחד עם זאת, נקטנו במסורת ספרד אם היא מקובלת בימינו בקרב לומדי ספרות חז"ל. ולכן ניקדנו 'שְׁהָרָה' (ולא 'שְׁהָרָה' שברוב המילונים), משום שצורת קריאה מסורתית זו היא הרווחת גם בימינו. אמנם נסתייענו בניקוד שבכתב היד כדי לנקד מילים נדירות שאינן משמשות בימינו או שאין להן מסורת ניקוד אחידה במקורותינו, והעדפנו לנקדן כבנוסח המשנה, כגון המילה 'פְּרָד' (עבודה זרה ז,יד), אחד מחלקי גול האורגים.

הכתיב והניקוד פעמים היו רעים זה לזה ופעמים רעים. אם יש בכתב שבכתבי היד של החיבור כדי להעיד על מסורת הקריאה של התיבה, ניקדנו על פיו, בהשמטת אימות הקריאה המיותרות. כך ניקדנו 'שְׁבַע' (יסודי התורה י,ג), בגלל הכתיב המלא 'שׁוּבַע', וכן 'קְעָס' (דעות א,א), עקב הכתיב 'יכעוס'.

לעומת זאת, אם הכתיב שבכתבי היד יכול לסבול ניקוד שונה מזה שהוא מרמז אליו, השארנו את הכתיב המקורי, אך ניקדנו על פי עקרונות המהדורה שתיארנו לעיל. דרך משל, שימרנו את הכתיב 'אנדרגינס' בכתיב היד (בנוסח המשנה של רבנו (ביכורים א,ה ועוד) מנוקד 'אנדרגינס'), אך ניקדנו 'אֲנֶדְרִינִס'. כך גם לגבי המילה 'אסטס' (בנוסח

מקומות להפניות אלה. במקומות שיש ספק לאן הפנה הרמב"ם או שמפירשי הרמב"ם חלוקים בעניין זה – אנו מפנים למקור שנראה לנו שהתכוון לו הרמב"ם, ואנו מוסרים מודעה כי אין בציונינו כדי לפסוק הלכה, והם מראי מקומות בעלמא שנועדו להקל על הלומד.

האיורים

האיורים במהדורה זו צוירו מחדש מעשה אומן על פי מהדורת קאפח. כשהדבר אפשרי, כגון בציור המנורה, המזבח או ההיכל, הקפדנו על היחס בין חלקי האיור לפי קנה מידה. קטעי כתיבת הסת"ם ב"ספר אהבה" נכתבו מחדש על פי מסורת תימן, כגון כתיבת הפ"א הלפופה בשירת הים.

ציוני הרמב"ם היומי

ציון תחילת הלימוד של שלושה פרקים בכל יום ③. בהקדמה למשנה תורה בא גם הציון ① ללימוד פרק אחד בכל יום.

ציטט כ-4000 מופעי פסוקים בעל פה מזיכרונו המופלא, ועל כן לפעמים נפלו בהם שינויים קלים מן המסורה.⁴² במקרים אלו השארנו את נוסח רבנו המקורי, והערנו על נוסח הפסוק בסוגריים של ההפניה, כגון: "לא תסור מכל הדבר" (דברים יז, יא; ושם: מן הדבר). וכשהשוני הוא באות אחת בלבד, השלמנו את האות בסוגריים מרובעים (לציון אות שנמצאת בפסוק ולא בדברי רבנו) או עגולים (לציון אות שרבנו כתבה אך אינה בפסוק). וכשצירף רבנו פסוקים ממקומות אחדים, כתבנו את מקורות הפסוקים בהקדמת הלשון "בשילוב", כגון: "ונתן את הכסף וקם לו" (בשילוב: וקרא כז, כג; כז, יח-ט).

וכאן יש לציון כי כשיש הבדלים בין כתבי היד של החיבור בציטוט פסוקים, העדפנו את הנוסח המתאים למסורה.

הפניות "כמו שביארנו"

הרמב"ם מרבה בהפניות ממקום אחד למקום אחר בחיבורו באמצעות הביטויים "כמו שביארנו" או "כמו שיתבאר" וכדומה. כדי להקל על הלומד, הוספנו מראי

פרק ג: הביאור

מהדורות הביאור הקיימות

העם מן החיבור הנפלא הזה, המיועד לכל. בדרך זו, וכפי שקורה לנגד עינינו, אפשר שיאבד הלומד את החיבור עצמו, פשט ההלכה, וייצא לשחות במים שאין להם סוף, מקורות התורה שבעל פה, מבלי לחזור אל החוף. נמצא שדרך זו מסיטה את הלומד מלימוד הרמב"ם עצמו, אף על פי שלכאורה זהו עיסוקו. עיקרה של דרך זו הוא עיסוק בסיבה שהביאה לכתיבת ספר "משנה תורה", ולא בתכלית ובמשמעויות הנובעות ממנו, מעין עיסוק בעבר ולא בעתיד. משל למה הדבר דומה? למי שקיבל עט במתנה, שבמקום לכתוב בו מכתביו, רעינותיו ולימודיו, הוא עסוק בפירוקו למרכיביו מתוך כוונה ללמוד כיצד נוצר.

יתר על כן, התמונה הקלסית, צורת הדף, הנפרשת לפני הלומד במהדורות המסורתיות, בהם פרשנים רבים, נושאי כלים, חונים סביב החיבור, מעוררת בקורא את החובה לקרוא את דבריהם ולהשקיע מאמץ בהבנת דבריהם רק מחמת הספק שמא אם יתאמץ יגלה בדבריהם דבר העשוי לשפוך אור על הפשט. סופו של דבר, הוא מתקשה להשיג אפילו את הפשט ולסיים ללמוד ולו חטיבת הלכות אחת כראוי. משום כך, הוצאנו תחילה את החיבור בלא ביאור, ועתה עם ביאור קצר בארבעה כרכים בלבד. מי ישקע

רבים הם החיבורים שנכתבו על ספר "משנה תורה", אך באורח פלא כמעט אין פירוש פשוט ועקבי לספר כולו או אף לחלקים ממנו.

דיון במקורות הרמב"ם

רוב החיבורים העוסקים בהרמב"ם עניינם בעיקר מציאת המקורות שהסתמך עליהם הרמב"ם והדרך שהסיק מהם את ההלכות. מאמצים אלו, הנמשכים עד ימינו, נושאים פרי (ראה לעיל פרק א, ספר מופת), והתוצאות מעידות על נאמנותו המוחלטת לתלמוד ולפרשנותו המקורית יותר.

קהל היעד של חיבורים אלה הם תלמידי החכמים, המבינים בדרך כלל את פשט דברי הרמב"ם בלא מאמץ רב (ומסתבר שלעיתים גם תלמידי חכמים צריכים לפעמים פירוש פשוט, כפי שיבואר להלן בנושא 'הביאור'), ואילו מי שאינם תלמידי חכמים, שגם להם מיועד החיבור, אינם יכולים להשתמש בחיבורים אלו כדי לעמוד על פירושה הפשוט של דברי הרמב"ם, והרמב"ם עצמו אומר שידיעת מקורות התורה שבעל פה מחייבת "דעת רחבה ונפש חכמה וזמן ארוך, ואחר כך יודע מהם הדרך הנכונה" (הקדמה למשנה תורה, לו). פרשנות זו הדירה את רגלי כלל

את שני החיבורים זה מזה), תבנית מחשבתית צמודה לפרשנות מסוימת שקשה להשתחרר ממנה וכיצא בזה.⁴⁴

להלן דוגמאות אופייניות ממהדורת "רמב"ם לעם" המצויות גם בחיבורים אחרים:⁴⁵

א. ב"רמב"ם לעם", מבוארת המילה "אִמְרֵי־וְ" שפוט הבגד' (גולה ואבדה יג,ז), אבל הרמב"ם עצמו ביאר אותה בפירושו המשנה (נגעים יא,י) ואמר שהכוונה לתוספות בד הנתפרות לנוי בשולי הבגד או בצווארו בצבע אחר או חתיכות בד הנתפרות לסימן כדי שלא יתחלף באחר.

ב. במהדורת "רמב"ם לעם", נתבאר הצירוף "פִּי הַזֹּוג" 'מספריים' (אישות ב,טו), שהוא הפירוש המקובל של המילה "זוג". אך הרמב"ם בפירושו המשנה בנוסח המדויק ביאר אותו בהקשר זה במילה הערבית "אלכלבתין" 'מלקחיים' (נגעים ד,ד), ולא כבמקומות אחרים בביאורו, שביאר אותו במילה "אלמקץ" 'מספריים', וכל זה לא היה יכול לעלות על דעת מבאר "רמב"ם לעם", מפני שבדפוסים כתוב בפירושו המשנה שם 'מספריים', שלא כהוגן.

ג. נאמר ברמב"ם: "הַסִּמְנִין הַמְּקֵקִין – סוּמְכִין עֲלֵיהֶם וְדָנִין עַל פִּיהֶם כְּכֹל מְקוֹם" (גולה ואבדה יג,ה). ונתפרש ב"רמב"ם לעם": "אפילו באיסור, כגון להחזיר גט אישה בסימנים או להתיר עגונה על סמך סימנים שנמצאו בגוף הרוג" (בבלי, בבא מציעא כז,ב). אבל הרמב"ם כתב במפורש שאין משיאין אישה על סמך סימנים: "וְכֵן אִם בָּאוּ עֵדִים שֶׁרְאוּהוּ שֶׁנִּפְלַג לְגַב אֲרִיזוֹת וְנִמְרִים, או שֶׁרְאוּהוּ צָלוּב וְהָעוֹף אוֹכַל בוֹ, או שֶׁנִּדְקַר בְּמִלְחָמָה וּמָת, או שֶׁנִּהְרַג וְלֹא הִכִּירוּ פָּנָיו, אֲכָל הָיוּ לוֹ סִמְנִים מִבְּהֵמָה בְּגוּפוֹ וְהִכִּירוּ אוֹתָן – כְּכֹל אֱלוֹ הַדְּבָרִים וְכִיּוֹצֵא בָהֶם, אִם אָבְדוּ זָכְרוֹ אַחַר כֵּן, יוֹרְדִין לְנַחֲלָה בְּעֵדוּת זוֹ, אִף עַל פִּי שְׂאִין מְשִׂאִין אֶת אִשְׁתּוֹ" (נחלות ז,א).

ד. בדוגמאות לשרץ המים אומר הרמב"ם: "כָּל שְׂאִינוֹ בְּצוּרַת הַדְּגָים... כְּגוֹן כְּלָב הַמַּיִם וְהַדְּלָפוֹן וְהַצְּפָרְדֵּעַ וְכִיּוֹצֵא בָהֶם" (מאכלות אסורות ב,ב). את המילה "דלפון", שהוא ה"דולפיין", פירשו שחציו דג וחציו אדם על פי דברי רש"י (בבלי בכורות ה,א), ולא ברור מדוע העדיפו "לעשות את התורה והשכל שני קצוות הסותרים זה אל זה" (מאמר תחיית המתים, עמ' פח; ועייין שם היטב, נספח ב, עמ' קסג בדריס נפלאים ב"הדרכה המועילה מאוד בהשקפתך ודעותיך").

ואין אלו אלא מעט דוגמאות לשיבושים בביאור, וללמד על הכלל יצאו.

בביאורים כה ארוכים, כשלפניו מאמץ גדול להקיף את כל התורה?

הערות הראב"ד

וכאן המקום לומר שלא צירפנו למהדורתנו את הערות הראב"ד, אף על פי שכבר נתאזרחו במהדורות האחרות, מכמה סיבות. ראשית, הערות הראב"ד אינן תמיד השגות וקושיות אלא לעתים קרובות הבעת דעה אחרת אף אם הראב"ד עצמו פסק בחיבוריו כמו הרמב"ם. שנית, הראב"ד, שהיה מבוגר בשעה שהוציא הרמב"ם את ספרו, לא ראה את "פירושו המשנה" להרמב"ם בערבית ולא את "מורה הנבוכים" שנכתב לאחר מכן, דבר שהיה פותר חלק ניכר מהערותיו, ונראה שגם לא ראה את התשובות לשאלות חכמי לונל, שחלקן לפחות מבוססות על השגות הראב"ד. שלישית, אין הערותיו שיטתיות, אלא זעיר שם זעיר שם. רביעית, לשונו היא לישנא דרבנן, תערובת של עברית וארמית, מפנה לסוגיות תלמודיות ודנה בהן בשקלא וטריא, מה שאין כן רוח החיבור של הרמב"ם. ומעל הכל, אילו היינו מכניסים את הראב"ד, היינו חייבים להסביר את דבריו ולענות על חלק מתמיהותיו וחורגים מן המסגרת שקבענו לעצמנו.⁴³

פרשנות נאמנה למקור

אחד הפירושים על דרך הפשט הוא פירוש "רמב"ם לעם" שיצא בהוצאת מוסד הרב קוק. חשיבותו של חיבור זה רבה, בכך שקיבר את הרמב"ם ללומדים רבים וניכר בו עמלם וטוב שכלם של הרבנים המבארים. מהדורתנו שונה מהותית מזו של רמב"ם לעם. בראש ובראשונה, בנוסח הרמב"ם, שבמהדורתנו מדויק הוא על פי כתבי היד, ובמהדורת "רמב"ם לעם" הוא כנוסח הדפוסים, ורק לעתים יש בה הערות לנוסח כתבי היד התימניים של החיבור.

עניין אחר וחשוב הוא הנאמנות לפרש את המחבר על פי דבריו שלו, הרמב"ם על פי הרמב"ם. פעמים רבות ביאור דברי הרמב"ם במהדורת "רמב"ם לעם", כמו גם בחיבורים אחרים, הוא על פי פרשנים אחרים, לעתים בניגוד לפירושו הרמב"ם עצמו. הסיבות לכך מגוונות: נוסח משובש של "משנה תורה" שעמד לפני הפרשן, היעדר תרגום נאמן למקור בפירושו המשנה (עד שחילצו מו"ר הגר"י קאפח ממחלצות השפה הערבית), אי עיון ב"מורה הנבוכים", השופך אור על עניינים בספר "משנה תורה" (לעתים הדבר נובע ממחשבה מוטעית המנתקת

דרך הביאור במהדורתנו ותועלותיו

מתרגם אותה לערבית בפירושו המשנה. באותה דרך עלינו "לתרגם" לעתים את לשון המשנה ללשון ימינו, וזאת אם על פי פירוש המשנה ואם בדרכים אחרות. כך לדוגמה המשנה מדברת על "קלקנתוס", והרמב"ם בפירושו (שבת י"ד) מפרש זאת ומתרגם לערבית: "קלקנתוס – 'אלקלקנת', והוא ממיני הקומוס". ואילו בחיבורו נקט הרמב"ם בלשון משנה ולא פירש. בביאורנו, נצרכנו לבאר את המילה על פי פירוש המשנה, ואף לבאר את משמעות הערבית שבפירושו המשנה (ראה ביאורנו לשבת ט, יד).

יסודו של הביאור, ובזה ייחודו, לכוון את פשט דברי הרמב"ם על פי דבריו ברחבי משנתו ('הרמב"ם על פי הרמב"ם'): בספר "משנה תורה", ב"פירוש המשנה", ב"מורה הנבוכים", ב"מילות ההיגיון" ב"שור"ת הרמב"ם" וב"כתבים רפואיים", בכתבי צאצאיו, וגם כפי שהעלו בכתביהם חכמי ישראל שהלכו בדרך זו בהבנת הרמב"ם, ובדורנו במהדורתנו של מו"ר הרה"ג יוסף קאפח זצ"ל, אשר האיר עינינו ועיצב דעתנו, ובפירושו "יד פשוטה" להרה"ג נ"א רבינוביץ שליט"א, ייתן לו ה' כוח לסיים את אשר נטל על עצמו.

הביאור כולל רבדים רבים. הראשון שבהם הוא פירוש הנאמן ככל שידנו מגעת לפשט דברי הרמב"ם, כדבריו שלו (בכתביו הרפואיים, שם):

הפירוש הוא הוצאת מה שיש באותם הדברים בכח על ידי ההסבר אל הפועל, עד שאם תשוב להתבונן בדברים שנתפרשו אחרי שהבנת אותם מן הפירוש, תראה אותם הדברים מורים על מה שהבנת מן הפירוש, זהו אשר יקרא פירוש באמת, לא שהפירוש יביא לאדם דברים נכונים ויאמר זה פירוש דברי האומר כך.

אנו מקוים שעמדנו במשימה זו. מובן שהסתייענו בנושאי כליו של החיבור לדורותיהם (רשימת המקורות מצויה בנספח בסוף הכרך), ומבחינה זו זהו "קנקן חדש מלא ישן", ועם זאת השתדלנו לא להעמיס על הרמב"ם מה שאינו עולה משיטתו. כשהמפרשים חלוקים בשאלת הבנת פשטם של דברי הרמב"ם, נקטנו את הפירוש הנראה לנו קרוב יותר לפשט דברי הרמב"ם לפי עניות דעתנו. לעתים רחוקות, אף הנחנו שני פירושים. בשל קוצר היריעה, לא נוכל לפרט כאן את השיקולים שהנחו אותנו בכל פרט. בהפניות בסוגריים סימנו את המקורות לפירוש, והרוצה יעיין בהם. ואף על פי שיש בידינו חומר רב לביאור נרחב, ראינו לפתוח פתח ראשוני לקורא להבין תחילה את דברי הרמב"ם כפשוטם, טיפה מים. ונשמח לקבל הערות לשכלול הפירוש במהדורות הבאות, בעזרת השם.

פעם ראשונה אדם לומד ומבין.

פעם שניה לומד ותוהה:

מִשָּׁשָׁה הָיִיתִי בִּי שְׂמֵיטִי מִבֵּין,

הָרִי אֵינִי מִבֵּין וְלֹא כְּלוֹם.

פעם שלישית מבין ואינו מבין.

פעם רביעית מבין את שלא הבין

ואינו מבין את שהבין.

וכן על דרך זה פעם אחר פעם.

וְאִם יִגַּע הַרְבֵּה וְחָזַר הַרְבֵּה עַד שְׂשׂוֹכַח פְּמָה פְּעָמִים חָזַר,

וְיֵשׁ לוֹ סִיעַע מִן הַשָּׂמַיִם, הָרִי הוּא מִתְחִיל לְהֵבִין.

זוֹ תְּחִלָּתָהּ שֶׁל חֻכְמָה

(ש"י עגנון, עיר ומלווה)

הביאור

בכתיבת הביאור עמדה לנגד עינינו מטרתו של הרמב"ם, שיהא הספר מובן לכל אדם. לשם כך, נזקקנו בעיקר להסברת מילים קשות והבהרת מושגים ומשפטים שאינם מובנים בעיון ראשוני ללומד המצוי. הרמה מותאמת גם למי שאינו בקי בחדרי ההלכה. עם זאת, גם תלמידי חכמים יכולים למצוא בו פנינים שיגענו לדלות, בין בפירוש מילים קשות (כגון ש"ים המלח' אינו ימה של סדום, ים המוות, אלא כל ים מלוח) בין בביאור ההלכה. השתדלנו שיהא הביאור תמציתי, בחינת קב ונקי, מועט המחזיק את המרובה.

ספר "משנה תורה" הוא מעיקרו ספר בהיר, לשונו קולחת, וכבר שיבחוהו כ"לשון הזהב של הרמב"ם". הוא נכתב בצורה כזו כדי שהלומד ממנו יסתפק בו, עד ש"אינו צריך ספר אחר ביניהם [בין התנ"ך ל"משנה תורה]" כדבריו בהקדמתו ל"משנה תורה", או כדבריו בפתיחה לספר המצוות: "כללו של דבר, שלא יהא צורך אחרי התורה לספר אחר זולתו כדי ללמוד ממנו שום דבר ממה שצריך בכל התורה, בין מדאורייתא בין מדרבנן" (עמ' ג).

ראויים לו דברי רבנו. הצורך בביאור נוצר כפי שמתאר הרמב"ם בטעם הראשון לכתיבת פירוש לספר, מפני שלמות המחבר שכתב בקיצור, וקושי של הלומד לעמוד על כוונת המחבר (ככתביו הרפואיים, מובא באיגרות הרמב"ם, עמ' קמא-קמז).

בנוסף, הרמב"ם כתב את החיבור בלשון המשנה, ונקט בלשונה גם כאשר זו הייתה צריכה פירוש לבני זמנו, והוא

מורחב, כפי שהרמב"ם נתאמץ בזיהוים, כעולה מפירושו למשנה.

את הביאור אי אפשר לקרוא מבלי לקרוא את הרמב"ם (שלא כדרכם של ביאורים חדשים, דוגמת פירוש קהתי למשנה), וזאת כדי שיתרגל הקורא לקרוא את הרמב"ם כפי שהוא. הביאור נספח הוא ואינו העיקר, אלא בבחינת 'כרטיס כניסה' לעולמו המקיף של הרמב"ם וכלי עזר להבנת דבריו הסוללים שבילי מחשבה עמוקים לחיי כל איש מישראל. עם זאת, הארכנו בענייני ההגות, כעצת הרמב"ם בבואו להסביר נקודה רעיונית (פה"מ ברכות ט, ז):

דרכי תמיד בכל מקום שיש איזה רמז בענייני אמונה אבאר משהו, כי חשוב אצלי להסביר יסוד מהיסודות יותר מכל דבר אחר שאני מלמד.

וכן גם כתב בהקדמתו לפרק חלק (פה"מ סנהדרין י, א):

וכבר הארכתי בדברים מאד ויצאתי מעניין חיבורי, אלא שעשיתי כן לפי שראיתי שזה תועלת בדעה... ומאת ה' אשאל לנחותני בדרך האמת.

הכתורות ומבנה הפרקים

פעמים הרבה אפשר להבין כל הלכה בפני עצמה, אבל קשה לתפוס את התמונה הכללית של הדברים. הוספנו לכל פרק כותרת קצרה המשקפת את נושא הפרק. הכותרות מועילות לסקירת נושאו של כל פרק במבט אחד, הן כהקדמה ללימוד המסייעת להתמצאות והן כסיוע לזיכרון לאחר הלימוד.

השקענו מאמץ רב בכתיבת כותרות קצרות, ברורות ומדויקות ככל האפשר. לעתים הן לקוחות מלשון הרמב"ם עצמו. מחמת ההכרח לקצר, נמנענו מלהזכיר נושאים שהובאו בפרק בהלכה אחת או שתיים בלבד.

הוספנו כותרות מְשֻׁנָּה למקבץ הלכות, כחמש הלכות בממוצע. למדנו כי מקומות החלוקה של כותרות המְשֻׁנָּה רפויה היא, ואף שיש הלכות שקיבוצן יחד ניכר ומוכרח, לעתים אין הדבר ברור, ואפשר לשייך הלכה לכותרת שלפניה או לכותרת שלאחריה, אפשר לחלק חלוקה קלה ואפשר לחלק חלוקה גסה. מכל מקום, פעמים רבות הכותרות הן גם סיכום ההלכות, ולעתים כותרת טובה מייתרת את הצורך לבאר את הקשר בין ההלכות.

מבנה הפרקים, שהוא לוח הכולל למעשה את הכותרות הראשיות וכותרות המשנה שצירפנו לספר, בא בהקדמה לכל חטיבת הלכות, והוא מעניק במבט אחד תמונה כללית של כל ההלכות שבחטיבה.

פעמים רבות נדרשנו להשלים את דברי הרמב"ם מתוך מקומות אחרים בחיבור עצמו, בציטוט דבריו או בהבאת תורף דבריו. הבנה מלאה של דברי הרמב"ם מתקבלת רק בהשוואה ובתיאום עם עקרונות תורניים המופיעים ברחבי משנה התורה, בדומה למה שהתלמוד עושה. פעמים רבות, כגון בהקדמה למעשה בראשית (פרק ג ביסודי התורה) או בהקדמה לפרק יא בקידוש החודש (סוד העיבור), ערכנו לפני הלומד הקדמות חשובות, כדי שיוכל לקרוא את ההלכות ברצף. אף בעניין זה צעדנו בעקבות הרמב"ם בטעם השני לכתיבת ביאור (עיינין שם).

מטרתנו היא לפרש את דברי הרמב"ם כפי שהיה מפרשם ולמצוא את דרך מחשבתו הבהירה בזיקוק ההלכות. תופעה הראויה לציון היא שהרמב"ם, איש ענק בכל קנה מידה, תיקן את חיבוריו שוב ושוב. חיבוריו מלאים עשרות הגהות, מה שמכונה בפירוש המשנה 'מהדורה ראשונה' ('מהדורה קמא'), מהדורה שנייה ופעמים אף מהדורה שלישית ('מהדורה בתרא').

לא נתננו לאהבה לקלקל את השורה, ולעתים רחוקות ביותר נאלצנו לציין שהתמונה שהרמב"ם מתאר אינה נכונה לאור הידע המדעי בימינו, כמו בכמה מן הפרטים האסטרונומיים שאבד עליהם הכלח (כגון בחלקים מפרק ג מיסודי התורה) או בתיאור התהוות בעלי חיים שלא בתהליכי פרייה ורבייה של זכר ונקבה (כגון שבת יא, ב), מפני "שאינן הקנאות מעלה אפילו למען אדם גדול" (בכתביו הרפואיים, שם).

הוספנו סיכומים, איורים, טבלאות ורישומים ככל שניתן. הביאור כולל גם ביאור לחילופי הנוסח כשיש בו צורך.

אין ספק, שעד כמה שגיענו, ודאי אתנו תלין משוגתנו, ובוודאי טעינו לא פעם בהבנת דברי הנשר הגדול. וכאן מקום לבקש מכל לומד, שיבחן את דברינו, ואם מוצא הוא מקום טעות, שיודיענו ובעז"ה נתקן, ונצטרך בדרכו של הרמב"ם גם בעניין זה, שלא בוש מלתקן ספריו ולחזור בו.

תורת חיים

בהלכות רבות אפשר שהלומד אותן יתאמץ ויבין את כולן, ולא ישאל את עצמו איך אפשר להביאן לידי ביטוי בחיי המעש. לנוכח זאת, התאמצנו מאוד להזמין את הלומד להבין את התמונה הגדולה של התורה, על אף המסגרת המצומצמת שקבענו לעצמנו. עשינו זאת על ידי בחירת מונחים עכשוויים, כגון ב"ספר משפטים", כשהשתמשנו במונחים "מעסיק" ו"עובד" במקום "בעל בית" ו"פועל", וכגון במושגי הראליה, שזכו לביאור

פסוקי המקרא

שלפני ולפנים בעומק מחשבתו של הרמב"ם הערוכים כמין שיר הלל, יעיין בכל סופי הספרים, וכמעט בכל סופי חטיבות ההלכות.

כל ספר פותח בפסוק הקושר את הספר לחתימת הספר שקדם לו, כפי שעמדנו על הדברים בבאורנו, והכל מתחזר כמין שרשרת, כמאמר הכתוב "כי לְיַת חַן הֵם לְרֵאשֶׁךְ וְעֲנָקִים לְגִרְרוֹתֶיךָ" (משלי א, ט).

המפתחות והנספחים

מהדורה זו כוללת מפתחות עשירים המסייעים למצוא כל נושא בקלות (לחלק מן המפתחות מצורפות הקדמות קצרות). חלק מן המפתחות נמצאים בכרך האחרון וחלקם בכרך הראשון.

צירפנו לכל ספר נספחים המשלימים את תורת החיים שבמשנת הרמב"ם, בין אם מדובר בענייני ראליה (כנספח הצומח) או בהיבטים מעשיים (כגון חזוים ושטרות לפי הרמב"ם והשו"ע והחוק) או בהרחבות שאין להן מקום בביאור שעל הדף. הוספנו גם נספח לתולדות חייו של הרמב"ם.

בצאתנו מן הקודש נישא תפילה:

יהי רצון שכיווננו במהדורה זו אל האמת,

ושיברו ללמוד בה ותתקבל על דעת דורשי תורת ה'

ומבקשי ידיעת שמו.

פרק ד: חתימה

לעתים עלול האדם לשכוח את ה' ולהידבק רק בתורה. אם אנו מבקשים לחיות תורת חיים ולא רק חיים של לימוד תורה, שומה עלינו לעצור מדי פעם את הלימוד ולנסות להבין את התמונה הכללית של ההלכה, לאיזו מציאות היא חותרת (החסרה כל כך היום), מהן התוכנות וההשקפות האמורות לעצב את חיינו, הבאות לידי ביטוי בהלכה, וכיצד נוכל להביא לידי ביטוי את גילוי ה' בכל דבר. בעיני הרמב"ם, זהו הדבר החשוב ביותר, להבין את יסודות ההשקפה (ראה לעיל פרק ג, תורת חיים). רק כך האדם יכול לקום מן הלימוד, מכל לימוד, כשה' מלווה אותו בכל חייו, להתקדם אל המלך בארמונו. אמנם לשם כך, כדי שלא לטעות, יש ללמוד את הכל, לעיתים בעמל רב, דרכם של הבריות שהם משקיעים במה שהם אוהבים, ולא תמיד גלוי להם שאוהבים הם את מה שהם משקיעים בו. ומעל הכל יש לבקש מה' סיוע בלימוד, כפי שאומר הרמב"ם (פה"מ, הקדמה):

בהקדמת כל חטיבת הלכות, הבאנו את פסוקי המקרא העיקריים, שהם היסוד להלכות בלוויית כותרת וביאור קצר (במקומות שאפשר, הוא מבוסס על דברי הרמב"ם), כדי לחבר בין התורה שבכתב לבין התורה שבעל פה, שספר "משנה תורה" הוא סיכומה. השלמנו בביאור את ציטוטי הפסוקים המובאים ברמב"ם, מפני שלעתים הלימוד מן הפסוק מוסב על המשכו או על הקשרו, בהנחה שהוא ידוע בעל פה ללומדים. הציטוטים של מקראות בספר "משנה תורה" רבים מאוד ביחס לספרי הלכה אחרים (השווה שו"ע), וניכר שמטרתם לצמצם את הפער בין התורה שבכתב לבין התורה שבעל פה, כהצהרת הרמב"ם (הקדמה, לט).

הקדמה

לכל ספר מצורפת הקדמה המתארת את נושאו, טעם סדרן של חטיבות ההלכות שבו, הגות מרכזית החוזרת את הספר ורעיון החותם אותו. הרעיון החותם זוכה גם לביאור מקומי על אתר, והמבקש להתבסס מפנינים

אל ארמון המלך

התורה – עץ חיים, עצה לחיים. וספר "משנה תורה", המלא אהבת ה' יתברך, מדריך את האדם לאהוב אותו, ולא רק לקיים את מצוותיו, ואף לא רק לירא אותו. הוא מעמיד את האדם מול גילוי ה' במבנה הגדול של התורה ואיזונים בפרטי החיים ובמשמעותם. לא מעטים חוששים מן ההלכה היבשה לכאורה. אף הרמב"ם, באחד הקטעים המפתיעים בחיבוריו, מדמה את המון העם לאנשים הנמצאים מחוץ לארמון המלך, ואומר: "אבל הפונים לחצר המלך להיכנס אליו, אלא שלא ראו כלל חצר המלך, הם המוני אנשי התורה, כלומר עמי הארץ העוסקים במצוות" (מור"ג, גא). ומאליה עולה התמיהה: האמנם זהו יחסו של הרמב"ם למאמץ הגדול של האדם להכרת המצוות ועשייתן? הרי לשם כך הקדיש את חיבורו הגדול ביותר, "משנה תורה"!

תכליתה של התורה לעצב אדם ירא שמים ואוהב ה' באמת, ולא רק "שומר מצוות", "טכנוקרטי" של ההלכה.

שלמי תודה

בראשית דבריי, אודה לאל עליון, אלוהינו ואלוהי אבותינו, שהגיענו לזמן הזה. תגל נפשי באלוהי, אלוהי אמת, חסד צדקה ומשפט, אשר זיכני לעסוק בתורת משה, אשר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, להביא לבית ישראל מכוחי הדל, לערוך את דברי הרמב"ם ולבארם יחד עם אחרים בלשון קצרה ופשוטה, למען יכירו הכול את החזון העצום של תורת ישראל השלמה ולמען ישאפו לממשה בחייהם. יודע אני בנפשי, ולא כאמירת סרק, כי כוחי דל, וראוי היה הדבר שתיעשה מלאכה זו על ידי גדולים ממני. אבל נחלצתי אני, והדבר כאש בווערת בעצמותי, לא אוכל כלכל, ואני תפילה לה, שלא תבוא תקלה על ידי. לולי תורתך שעשועיי, אז אבדתי בעניי, מפני דברים שהשעה צריכה להם ומבטלים הרבה שיש בעולם, שכל אחד מהם מתעתע בנו כזועק 'אני חשוב מכול'. ה' מגיני וקרן ישעי מן המפריעים המכלים את זמני וזמנם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל, ואין לאל ידי מלחמוק מהם. "בְּטַח בַּה' נַעֲשֶׂה טוֹב שָׂכָן אֲרֵץ וְרֵעָה אֲמוּנָה. וְהִתְעַנְּג עַל ה' וַיִּמֶן לָהּ מִשְׁאֵלַת לֶבָבָהּ. גּוֹל עַל ה' דְּרָכָהּ וּבְטַח עָלָיו, וְהוּא יַעֲשֶׂה" (תהילים לז, ג-ה).

"מפעל משנה תורה" שייסדתי הוא מפעל מתנדבים ביסודו, שחזונו הוא שכל אחד ואחד יוכל להכיר את התורה שבעל פה כולה, באופן המקיף ביותר ובצורה המתומצתת והמסודרת למופת כפי שהביאה הרמב"ם לידי ביטוי בספר "משנה תורה".

סדרה זו יוצאת מתוך שיתוף פעולה בין אנשים של צורה, תלמידי חכמים, ומוסדות רבים, כל אחד מומחה בתחומו, שראו בביאור משימה לאומית ונחלצו למאמץ הכביר, ובהם: ישיבת "תורת החיים" אשר ביד-בנימין בראשות הרב שמואל טל; "מכון משפטי ארץ" בספרי המשפט והשלטון, נזקים, קניין, משפטים ושופטים; "מכון המקדש" בספרים עבודה, קרבנות וטהרה; "מכון מש"ה בספר קדושה; "מכון התורה והארץ" בספר זרעים ועוד.

כרך זה, שקראוהו 'החיים ומעגלם', מעגל לשון דרך ולשון גלגל השנה השב וחוזר, לא היה יוצא מן הכוח אל הפועל בלא עזרתם של רבים שסייעו בידנו, לכבוד הבורא יתעלה ולכבוד רבנו בלבד, על מנת שלא לקבל פרס. חובה נעימה היא לנו להזכירם ולפרט שבחם, כאמור: "לכו חזו מפעלות יי" (תהילים מו, ט).

הרב רועי דובקין, שלא מש מלדקדק בספר ולסייע בכל אשר נדרש. אחידות הביאור וליטושו נזקפת לזכותו, בעמל של יום וליל, ובדקוּת מלהיבה, מלווה את המאמץ מהחל ועד לרגעים האחרונים של ההוצאה לאור. ד"ר יחיאל קארה הייז, מנהל המדור לספרות הגאונים במילון

ואין לאדם לעשות עם הלימוד וההשתדלות בעסק התורה אלא לכוון את לבו לה', ויתפלל לפניו, ויתחנן שיחנהו דעת, ויעזרהו, ויגלה לו הסודות הכמוסים בכתבי הקודש, כמו שמצאנו דוד עליו השלום עשה כן, והוא אמרו: "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך".

קול קורא

ספר "משנה תורה" הוא היסוד ללימוד התורה כולה. מפעל זה נעשה בשותפות עם אנשים רבים, והמלאכה עדיין לא תמה. יש יזמות לקידום החזון בספר זה משמש לו מצע, כגון: השוואה לפסקים מקבילים של השו"ע והרמ"א; הערות על האקטואליות של הדברים; לימוד הרמב"ם בבתי הספר היסודיים; פיתוח אתר מרכז וכיוצא בזה. היו נא שותפים למאמץ זה, הרימו תרומת מומן או הירתמו למשימת הביאור. נשמח לעמוד לעזרתכם ולספק לכם את החומרים הדרושים כדי לקדם את הרעיונות לשם שמים.

בקשה

עשינו כל מאמץ לנפות את המהדרה ממשוגות ומשיבושים, אך אין אנו מתברכים בלבבנו לומר שלא נפלו טעויות בעבודתנו, בנוסח ובביאור. על כגון זה ביקש נעים זמירות ישראל: "שגיאות מי יבין, מנסתרות נקני" (תהלים יט, ג). וכדרכם של מעתיקים קדמונים, נחתום גם אנו את דברינו בקריאה אליכם: אחינו הקוראים, במטותא מנייכו, אם נקרתה לפניכם טעות כלשהי, בדקוה היטב היטב (כי פעמים רבות אין זו טעות כלל) והסבו את תשומת לבנו לדבר, ככתוב: "הרימו מכשול מדרך עמי" (ישעיה נז, ד). ואם אמנם יש כאן טעות, נתקן אותה בעזרת האל ברוך הוא במהדרה הבאה. ואל תדינונו לכף חובה אלא לכף זכות, שהרי כשם שאי אפשר לבר בלא תבן, כך אי אפשר לספר בלא שגיאות. וכבר הקדימנו בבקשה דומה רס"ג בהקדמתו לספר "הנבחר באמונות ובדעות" (מהדורת הרב קאפה, עמ' 1):

והנני משיב עיני בה' יוצר הכל כל חכם אשר יעיין בספר זה ומצא בו דבר בלתי נכון שיתקנו, או מלה מסופקת שיפרשנה על הצד הטוב. ואל ימנענו מכך שאין הספר שלו או שאני כבר קדמתיו לבאר מה שלא נתבאר לו. כי החכמים חסים על החכמה, ויש להם חמלה עליה כחמלת הקרובים, כמו שנאמר: 'אמור לחכמה אחותי את'. אם כי גם הסכלים יש שהם חסים על סכלותם ואינם עוזבים אותה.

עיינו שם בדבריו הנפלאים.

המרוכים בהפקת הספר במסירות ובנאמנות ועל הליווי הצמוד. עצותיו הטובות ואצילות לבבו הם לי לעזר נפלא. הספר עומד ועוצב בטוב דעתו של דוד הלל, ולידו עמל ועימד בדבקות מרשימה הרב עמנואל מזרחי, לילה כיום יגיה חשכו. שבח עבודתם ופרי מאמצם הרב ניבט מבין עמודי הספר. כמו כן ייעץ לנו מחמתו יוסף רוניק.

ואחרון חביב, לאיש יקר, החפץ בעילום שמו, אשר מניע את הנחלת הרמב"ם בכל כוחו, מכוח קריאתו של הרבי מליובאוויטש, איש אשר אש קודש בו, מאיץ בנו ומסייענו, מעודד ותומך. להט לבבו מדביק את כולנו בעשייה מבורכת. רובם המוחלט של האנשים עשו זאת בהתנדבות ולשם שמים בלבד, כשרוח ה' מפעמת בפועלם הנאמן בטוב טעם ודעת, בדבקות ובחריצות. ישלם ה' שכרם הטוב.

ואסיים בשבח אכסניה של תורה, ישיבת "אור וישועה", בראשות מו"ר הרב אליהו רחמים זייני, יברכה ה', שנטלה על עצמה להפיץ את משנת הרמב"ם ולישי בצחק מנכ"ל הישיבה, וישיבת "תורת החיים", בראשות מו"ר הרב שמואל טל, שהעמידה לרשותנו תלמידי חכמים מקרבה שסייעו לנו הרבה בליטוש הדברים.

תהא משכורת כולם שלמה מעם ה' אלוהי ישראל. ברכת התורה תהא שלוחה להם בכל אשר יפנו, וזכות הנשר הגדול תהא חופפת עליהם ועל בתיהם. עזרתם ממלאת את חללו של עולם בלהט ובאור גדול, והיא לעזר לנו בשעות הקשות במעלה ההר.

ואחרונים חביבים, בני ביתי. יברך ה' את נוות ביתי, ישמרה הצור, המלווה את עבודתי במפעל זה, ואת ילדינו. יהי רצון שנהיה אנחנו וצאצאינו כולנו אוהבי ה' ולומדי תורתו לשמה.

בשעה שהקדמה זו נכתבת, בחסדי ה' אין שעבוד מלכויות עלינו, ועם זאת "עבר צציר כלה קיץ, ואנחנו לא נושענו" (ירמיהו ח, ט), ואין איש יודע איזה הדרך יגיה ה' אור לעמו, וכמה טלטולי רועים חסרי דעה והשכל נעבור. בין כך ובין כך, עם ישראל יש לו חזון גדול, ו"נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם, כי לא אדם הוא להינחם" (שמואל א טו, כט). אוהבי ה' באמת, חזקו ואמצו, ואל ירפו ידיכם, כי יש שכר לפועלכם. קראו את ה' באמת, כי מהרה בימינו הוא לבדו ימלוך עלינו, וירים קרן כנסת ישראל עגומת הנפש (ראה סדר התפילות, נו) לצעוד אל מימוש יעדיה הגדולים והנצחיים המכונסים בספר "משנה תורה". קראוהו, למדוהו ולמדוהו. נערו חוצניכם והנהיגו בכוחכם הגדול, והמקום ברוך הוא יזיח את אור על עולמו.

י"מ

חיפה ט"ו שבט תשע"ב

ההיסטורי, ההולך ונעשה באקדמיה ללשון העברית, אש קודש בו, אשר יגע על מלאכת הניקוד הקשה ואף הגיה וערך את לשון הביאור. ר' הלל גרשוני יצ"ו, תלמיד חכמים משיבת "תורת החיים" ותלמיד האוניברסיטה העברית בירושלים, עמל על דיוק הנוסח, השוואתו וניפויו בחריצות אין קץ. עינו החדה, טוב דעתו, ניסיונו הרב ויגיעתו, הביאו לנוסח מתוקן ומהודר ביותר. הרב דביר טל בדבקותו ליטש והסיר משוגות רבות, ופנים חדשות ומאירות באו לכאן. כל הערה היא לי להארה. אברהם בן ארוש, הרב עמנואל מזרחי ויעקב עציון, תורמים לעבודתנו בחדווה ואינם חוסכים כל מאמץ ומזומנים תמיד לכל משימה. המהדורה שייכת להם ולכמותם. בכתיבת חלק גדול של הביאור השתתפו תלמידי חכמים רבים: הרב רועי דובקין משיבת "תורת החיים" ודוד משה משיבת "קרני שומרון" אשר סייעו בתוספת הביאור בספר המדע. בביאור ספר אהבה השתתפו הרב אוהד נפש משיבת "קרני שומרון" בהלכות קריית שמע ותפילה; הרב שמואל אריאל משיבת "עתניאל" בהלכות ציצית; הרב המוהל אשר ולדמן בהלכות מילה; ור' אופיר שעבין בביאור סדר התפילות.

באיורים, סייעו לי יונתן עזרון, יעקב שהם ואילן פפיני. בכתיבת פרשיות הסת"ם נעזרתי בר' אלישע ליפקין וברב מיכאל חימי. כן יבואו על הברכה יובל נפש ומכון "פתיל תכלת" על הרשות להשתמש באיוריהם. אריה יואלי ערך את מפתח הלכות שבת.

עוד יבואו על הברכה חכמים שהגיהו חלקים של הביאור וליטשו אותו בהערותיהם המחכימות: הרב שמואל אריאל, הרב יואל קטן, הרב אליקים צדוק, הרב שלומי אלדר והרב אריה כהן, ורבים רבים ששלחו את הערותיהם פה ושם. ד"ר מרדכי אלפרין וד"ר מרדכי הלפרין היו וד"ר גיל שחר סייעוני בעצותיהם הטובות בענייני רפואה. את הלכות קידוש החדש הגיה בשעתו ד"ר שמחה ולנר ז"ל המומחה בלוח העברי ויעקב שהם.

תודה לפרופ' זהר עמר על נספח הצמחים וייעוצו המלווה את עבודתנו. תודה גם לכל מי שהגיהו חלקים של הספר, אם למחצה אם לשליש אם לרביע. תודה למר יעקב עציון, שבסבלנותו הרבה ובדבקותו הגדולה, העיר הערות רבות ומועילות לטובת הקוראים. תודה לר' משה ארנד, אברהם בן ארוש, נאור ידעי, דן בוגזלו ובן ציון חגיה ולכל צוות התלמידים בישיבת "אור וישועה" ובישיבת "תורת החיים". תודה למעצבת גב' הילה בירן על רעיונות לבה ולמר דוד שוורץ על עיצוב כריכת הספר, לחנן מגורי על הסיוע הרב בניהול אתר הספר, ולליאור נגר על ארגון הספרים ומאור הפנים למתעניינים. ולמר יצחק וייספיש מנכ"ל המפעל בהתנדבות, על מאמציו

הערות

- ובדידי הווא עובדא, משעה שעמדתי על דעתי בחרתי לי את הרמב"ם כפוסק, אף על פי שהדורות הקודמים במשפחתי פסקו לפי השולחן ערוך. הרמב"ם אינו מזכיר את המושג 'אל תיטוש תורת אימך', והדבר המחייב הוא רק התלמוד, ומכוחו מנהג המקום. ובמקום אחר נאריך לדבר בזה בענין זה.
17. העירני עליה הרב שלמה בן אברהם שליט"א.
18. ובעניין זה אספר שכאשר שאלו את מו"ר הגר"י קאפח מהו כזית? ענה 'כזית', וכשחזרו ושאלו אותו, 'כן, אבל כמה הוא?', ענה 'כזית', חזרו ושאלו שיש כמה שיטות, יש 27 סמ"ק ויש... והוא ענה בנוח נפש 'כזית'. גם אבותינו היו נושאים את עיניהם לראות מתי שעת המנחה, ואנו נושאים עינינו למטה, לשעון מעשה ידנו, לדייק בדקות ובשניות. ואכמ"ל.
19. עיין במקורו של הפסוק מגלה כי נושאו אינו הצדיק כי אם ה', הפועל בעולם ומנהיגו. חכמים בדרשתם הסכו פסוק זה למי ששונה הלכות, שהוא הולך בדרכו של ה' (עיין הלכות דעות א,יא-יד). ואכן מטרת האדם להביין את דרכו של ה' בעולם (הליכות ה' בעולם) על פי התורה, ומתוך כך לעצב את חייו (הליכות עולמו של הלומד).
20. תיקון הדעות – במובנו של המושג "דעה" – הוא גם המשמע המובא ב"מורה הנבוכים" (א,ג): "ודע, כי מעשה העבודות הללו, כקריאת התורה והתפילה ועשיית שאר המצוות, אין תכליתן אלא שתוכשר [הכשרה של הרגל וסגולה, כהערת המהדיר הגר"י קאפח זצ"ל] בהתעסקות במצוותיו יתעלה מלעסוק בענייני העולם, כאילו התעסקת בו יתעלה, לא בולתו". והבאתי משפט זה כתואם למה שכתב הרמב"ם ב"משנה תורה" בגלל שיש מי שטעה בדבר וייתכן שהוטעה מחמת התרגום הישן.
21. ראה דבריו הנפלאים של הרב קאפח בהקדמתו לספר מורה הנבוכים ובהערות שם (א,עא הערה 10).
22. איגרות הרמב"ם (מהדורת קאפח, עמ' קלה-קלו). עיין שם והרואה צימאונך.
23. ספר התורה שהיה במקדש, שעל פיו הוגהו כל ספרי התורה.
24. ראה תלמוד בבלי (כתובות פב, ב; חולין קלב, ב). ובאופן ברור יותר דברי התוספתא (מכות ג, ג) והירושלמי (נויר ד, ג).
25. ראה הערכתו של הרמב"ם לכיור נוסחאות מדיקת וטרחתו בעניין זה בספר משנה תורה מלבד ציון נוסחאות לא מוכרעות, כגון בהלכות שביית יום טוב (ב,יב): א. הלכות אישות (יא,יג): "יש גאונים שהורו... ואין דרך התלמוד מראה דבר זה, וטעות היתה בנוסחאות שלהם. וכבר בדקתי על ספרים רבים וקדמונים, ומצאתי שהדבר כמו שאמרנו, שאין לבגרות אלא טעות דמים בלבד". ב. הלכות גירושין (ט,לא): "ורובתי הורו בגט זה בדבר שאינו נראה מפני שיבוש שהיה בנוסחאות שלהן". ג. הדוגמה הברורה ביותר בהלכות מלווה ולווה (טו, ב): "יש נוסחאות מן התלמוד שכתוב בהן... וטעות סופרים היא, ולפיכך טעו המורים על פי אותן הספרים. וכבר חקרתי על הנוסחאות הישנות ומצאתי בהן שהוא נאמן. והגיע לידי במצרים מקצת תלמוד ישן כתוב על הגווילים, כמו שהיו כותבין קודם לזמן זה בקרוב מחמש מאות שנה, ושתי נוסחאות מצאתי מן הגווילים בהלכה זו, ובשניהם כתוב... ומפני טעות זו שאירעה למקצת הספרים, הורו מקצת גאונים... גם ההוראה הזאת על פי ספריהן, שכתוב בהן...

- חלקים מהקדמה זו לקוחים מן ההקדמה לכרך המופת של הרמב"ם השלם והמדויק.
1. כינוי זה הוענק לו בשל היקף העניינים שהעלה ממרום מעופו ומבטו חד עין, המבחין בכל פרט של המציאות. ומקורו כנראה בתיאור האמור ביחזקאל (יז,ג), המתאים למותו של הרמב"ם.
2. לפי השערת הרב קאפח (מורה הנבוכים, הקדמה, עמ' 21).
3. דברי ר' שמעון במשנה (שבת יד,ד). וראה בפירושו הרמב"ם על אתר: "והלכה כר' שמעון".
4. מהדורת הרב. כשאר ההפניות אנו מפנים לאיגרות הרמב"ם במהדורת הרב קאפח. ראה להלן הערה 12.
5. ראה בתפילת "עלינו לשבח": 'לתכן [=לבסס] עולם במלכות שדי', שמקורה בברכה השלישית של מוסף ראש השנה ובתפילת היובל (סדר התפילות מזו), ומשם נעתקה לסיומי כל סדרי התפילות בימינו.
6. ראה הלכות איסורי ביאה יד,א.
7. ראה מה שכתב הרמב"ם על חיבור המשנה בהקדמתו לפירוש המשנה (מהדורת קאפח, עמ' יח), שקשה להבינו משום גדולת דעתו של רבנו הקדוש, שחיבר ספר זה לעצמו כפי רוחב דעתו, "לפי שחכמים הראשונים לא היו מחברים אלא בשביל עצמם". אך עיין גם בספר מורה הנבוכים (ב,לו): "אין חכם מחבר דבר לעצמו, ללמד את עצמו מה שכבר ידע" והערת הרב קאפח שם.
8. איגרות הרמב"ם (תרגום משולב מהדורת קאפח עמ' קכה ומהדורת שילת עמ' ש-שא).
9. תוארי כבוד של "רב" או "ראש ישיבה" וכדומה נעשו אף בזמן הרמב"ם כינויים בלבד, חסרי משמעות המחייבת כראוי. ראה דבריו בפה"מ בכורות ד,ד.
10. כה דברי בעל כסף משנה, הרב יוסף קארו, מחבר שולחן ערוך, אלו דברים נוקבים כנגד מי שאוחזם החשש שמא יפסקו הלכה כרמב"ם, אלא אם כן יאמר להם רב גדול שאפשר (ואני מכיר רב גדול שאומר שצריך לפסוק כהרמב"ם, ושמו בישראל רבי משה בן מרדכי). יש מי שעיקר לימודם מכוון לפלפול, ולא כדי לעשות, עד שניתן למצוא למדן שלמעשה אינו שואף לממש את התורה בחייו, שאף אם למד את מסכת בבא בתרא, העוסקת בענייני שכירות, והוא בקי בדיונים ובהוויות דאבי ורבא, לא עולה על דעתו שאם הוא בא לשכור דירה שעליו להשתמש בחוזה המתאים להלכה.
11. בדומה לדברי חכמים (בבלי ע"ז י"ט, ע"א-ע"ב) "גמרא [עיקר הלימוד] – מרב אחד עדיף, כי היכי דלא ליפלוג לישני שלא ייחלקו [השונות]".
12. וכך יש להבין את האיגרת המובאת באיגרות הרמב"ם, מהדורת קאפח, עמ' קלו. וראה לעיל הערה 4.
13. ראה הקדמה למשנה תורה, וביאורו בתלמוד תורה פרק א.
14. בבלי סוטה כב,א "בבלי עולם...שמורים הלכה מתוך משנתם", מפני שהתלמוד עצמו פוסק אחרת. מה שאין לומר על משנה תורה שנועד להיות פסיקת הלכה על פי התלמוד.
15. ראה להלן פרק ג, חלוקת ההלכות
16. ראה בהרחבה הקדמת הגר"י קאפח למהדורתו בשער ספר המדע. אף השולחן ערוך מיוסד ברובו המוחלט על הרמב"ם.

33. אף לא הערנו על חילופי נוסח בין 'מנה' לבין 'מאה', משמעותות זהה. וכאן המקום להעיר שהגדרת שניונים משמעותיים אינה קלה כלל ועיקר. אף על פי כן ניסינו להכריע על פי אמת המידה שבחרנו, שהיא אם הלומד הפשוט עשוי להתעניין בשינוי אם לא.

34. במקרים מסוימים סטינו מכתבי היד התימניים, כשנוכחנו לדעת שדרכו של הרמב"ם שונה ממשורת הקריאה התימנית. לדוגמה, סטינו מן הכתיב התימני "בעל כרהו", בה"א, מפני שבכתב יד רבנו במשנה כתוב בכל מקום "בעל כרחו" בחי"ת (ראה למשל סוטה ג,ב), וכן הוא בכל כתבי היד האחרים. דוגמאות נוספות הן הכתיב התימני "חוויה", שסטינו ממנו וגרסנו "חִוְיָה" (הלכות תשובה ח,א), כפי שניקד רבנו בנוסח המשנה (ערלה א,ה). משום כך גם ניקדנו "שעת הַדְּחָק", שלא כעולה מן הכתיב התימני "שעת הדוחק", המתאים לדרך הקריאה המיוחדת של בני תימן, מפני שהיא שונה בדבר זה מן הכתיב המקורי שיצא מתחת יד רבנו.

35. רק בענייני ברכות, חילופי הנוסח תכופים יותר, שהרי "כל המשנה ממטבע שבטבע חכמים בברכות – אינו אלא טועה" (הלכות ברכות א,ה; וראה הלכות קריית שמע א,ז).

36. ראה לדוגמה הלכות קידוש החודש (יא,יב) מיקום המילים "השמש והירח" והשווה לחלוקה שבדפוסים.

37. ראה לדוגמה הלכות חמץ ומצה (א,ה) בעניין "חמץ שנתערב בדבר אחר בפסח בין בימינו..." ; שיש ספק אם מקום הפסיק לאחר המילה 'אחר' (כדעת הרב קאפח, עיין בדבריו על אחר) או לאחר המילה 'בפסח' (כדעת הרב רבינוביץ' שם). דוגמה נוספת יש בסוף הלכות בית הבחירה (ח,יא): "הגיעו אלו ואלו אומרים שלום הכל שלום", שספק אם "הכל שלום" הוא מענה או המשך השאלה.

38. לעיתים דרכו של רבנו לפתוח משפט של ציטוט ישיר בשי"ן הזיקה, כדרכה של הארמית ולשונם של הגאונים, המשמשת בימינו רק לפתיחת דיבור עקיף. וכיוון שמדובר בציטוט, הוספנו גם כאן גרש אחד לפני הציטוט ולאחריו, כגון: "הוכומרין אומרים להם ש'בעבודה זו תרבו ותצליחו', ויעשו כך וכך" ו'אל תעשו כך וכך'" (הלכות עבודה זרה א,ב).

39. ראה התייחסותו של הרמב"ם בפירושו למשנה תרומות (א,א): "שהעיקר בכל לשון חזור למה שדיברו בו בעלי אותו לשון ונשמע מהם".

40. למחקר מקיף, ראה ת' צורבל, מסורת הניקוד של הרמב"ם לפי האוטוגרף של פירושו למשנה, הוצאת מאגנס, ירושלים תשס"ד.

41. כתיב זה הוא הכתיב של רבותינו הגאונים, והוא מופיע בכל דבריהם ודברי בני דורם (הערת מו"ר הרב א"ר זיני). דוגמה בולטת לזה יש בדברי ר' טוביה ב"ר אליעזר, שחי בארץ יוון במאה התשיעית לא"ף החמישי, בתקופת הגאונים, במדרשו "לקח טוב", המכונה "פסיקתא זוטרתא", על פסוקי ברכת כהנים (במדבר ו,כז): "וכנגד שלש יו"דין: "בירכך", "איר", "ישא", כותבין את השם בשלשה יו"דין". ראה על כך זהר בהעלותך (קנא,א) וראה סיכומם של דברים שבדי חמד (מערכת קמ"ט), סימן יב, סוף ס"ט).

42. "ורבות עתים אין חז"ל מדייקים להביא את הפסוק ככתבו אלא עניינו ורוחו" (הערת הגר"י קאפח, הלכות נדרים, פ"א הערה ז).

זו טעות סופרים היא. ומצאתי בגוילים כתוב... אף על פי שהספרים המוגהין כמו שאמרנו, כך יראה מדין התלמוד. ועוד, דברים של דעת הן...". עיין שם. היחס בשיטתו של רבנו בין נוסח התלמוד, בין מהלך הדיון בתלמוד ובין דברי דעת, חורג מעניין הקדמה זו.

26. אמנם מטבעו של עולם, גם מהדורה זו אינה נקייה לחלוטין משגיאות, ובמקרים מועטים נשמטו חילופי נוסח מעיני העורכים. ראה למשל: "שאין לך אדם מירשאל שלא עבר מעולם על מצוות עשה" (הלכות פסולי המוקדשין טו,ד), ואין הערה על התיבה "מעולם", אף על פי שאינה בכתבי היד התימניים, כהערת הרב קאפח על אחר.

כאן המקום להעיר על התעלמותם החמורה של עורכי המהדורה מתלמידי חכמים שאינם נמנים על בית מדרשם. ראה ספר המפתח שבמהדורתם (מפתח הפניות לספרי הפוסקים שדנו בדברי רבנו ומפרישו), שבו התעלמו שלא בתום לב מן הראי"ה קוק זצ"ל ומתלמידי בית מדרשו, דבר שלא נשמע כמוהו, להעלים דברי תורה משיקולים זרים [השמטות אלו תוקנו במפעל מכון "הלכה ברורה", שיש בו מפתח שלם ומקיף של ספרי הפוסקים העוסקים בדברי רבנו לפי סדר ההלכות, המופיע גם באתר האינטרנט www.halachabrura.org]. התעלמות זו גובלת באי אמירת אמת, כגון בהערותם ב'צינונים ומקורות' על ההלכה הראשונה בספר משנה תורה (הלכות יסודי התורה א,א), "יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון", כשאמר כי כל (!) מתרגמי פירושו המשנה וספר המצוות של הרמב"ם (שנכתבו במקורם בערבית) תרגמו עניין זה בלשון "להאמין" ולא בלשון "לידע", והעלימו לגמרי שיש משלומי אמוני ישראל, גדול מתרגמי הרמב"ם, הגר"י קאפח זצ"ל, שתרגם כלשון רבנו בעברית "לידע".

27. ראה דברי הרמב"ם במורה הנבוכים (ב,טו) וקבע אותם כמרגלית לנגד עיניך: "לפי שכל דבר שהוכח, לא תוסיף אמיתתו ולא יתחזק הנכון שבו בהסכמת כל העולם עליו, ולא תגרע אמיתתו, ולא ייחלש הנכון שבו, אם יחלקו כל אנשי הארץ עליו".

28. מורגלא בפומיה דמו"ר הרב אליהו זייני דרך הלצה שגדול הפוסקים היה ממציא הדפוס. ומו"ר הגר"י קאפח כתב שבתמין נעשו ספרי הדפוס כינוי האדם משובש, עד שאם אומר אדם דברי טעות דבר כלשהו, אומרים לו: "דפוס שכמוך, לא כך אלא כך..."

29. ראה למשל על בשר חיה בחלב (מאכלות אסורות ט,ג-ד).

30. וכן העירו על זה למכביר. ראה למשל בחילופי הנוסח בגט (הלכות גירושין ד,יא): "מן הראוי לצייין שנוסח הגיטין התימניים שבתכלאים קדמוניים אינו זהה לנוסח שבכתבי יד תימן כאן, וזו הוכחה נוספת למידת דייקנותם של כתבי היד התימניים". כן נוסח סידורי תימן הקדומים ("תכאליל") קרוב מאוד לנוסח רבנו, אך גם במקומות שהוא שונה, לא נגעו סופרי תימן בנוסח הרמב"ם.

31. יוצאים מכלל זה שני מקומות (מעשר שני ז,טז; פסולי המוקדשין יט,י) שבהם ברור שנפלה טעות סופר, ועל כן חרגנו מנוסח כתבי היד והערנו על כך.

32. הגר"י קאפח סבר כי כל התשובות לחכמי לוניל מזויפות. כנגדו טען הר"י שילת שהן מקוריות. לשתי הדעות, ראה ספר זיכרון להרב יצחק ניסים, כרך ב, עמ' ולה-רנו.

45. פירושי רמב"ם לעם מבוססים רבות על רש"י והתוספות לתלמוד. מנגנון ההערות של רמב"ם לעם כורך בד בבד שלושה יסודות: מקורות הרמב"ם; דיון (לא-שיטתי) בהתאמה למקורות ולמקומות אחרים ברמב"ם; וביאור. השילוב של שלושת אלה מפריע להרבה מן הלומדים, בפרט בגלל המספור העילי בהלכות, הקוטע את רצף הקריאה ומאלץ את הקורא להשפיל את מבטו אל ההערות מבלי שידע אם יש בה ביאור או רק הפניה למקור הדין. ההפניות למקורות הרמב"ם והדיון בהם הוא מרכיב ניכר במהדורת רמב"ם לעם, ואילו אנו מטרתנו להנגיש את הרמב"ם כפי שהוא ולבאר אותו, ולא לעסוק בהרחבה במקורותיו. את אלו אפשר למצוא בנושאי כליו של הרמב"ם, ראשונים ואחרונים. שילוב ההפניות למקורות בביאור מסרביל אותו ועלול לבלבל את הלומד.

43. וראוי להביא את דברי ר' מסעוד חי רקח בהקדמה לספרו מעשה רקח: "וכאן הבן שואל, לפנים בישראל, נדפסו ההשגות של הראב"ד זלה"ה ומדוע לא הביאותם בקרב האר"ש. אפרש שיחתי שיחת הדיוט קלה שבקלות. כי מכיון שאיני מזכיר התירוצים וההלצות, מאחר שכבר קדמוני השני המאורות הגדולים, הנחמים באיילים, הרב המגיד ומר"ן כ"מ ז"ל, דנתי בעצמי שאינו בדין להזכיר ההשגה בלתי ההלצה ואם אמרתי להזכיר ג"כ תירוצי הגאונים הנ"ל מה בצע להרבות דברים..."

44. כך למשל המושג 'קמיצה' שהתקבע הפירוש שמשמעו כפיפת שלוש האצבעות האמצעיות בכף היד, כפירוש רש"י (כגון בבלי, כתובות ה,ב), בעוד שלדעת הרמב"ם מדובר בארבע אצבעות (מעשה הקרבנות יג,ג). לכן למשל העדפנו להשתמש במילוננו של ר' תנחום הירושלמי, מילון ייעודי לספר משנה תורה, שנכתב במצרים סמוך לכתיבת חיבור זה.